

A MAGYARORSZÁGI ROMA NÉPESSÉG
FOGLALKOZTATOTTSÁGA
- ÁTFOGÓ SZAKIRODALMI RECENZÍÓ -

Tartalom

I. A ROMA NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI HELYZETE ÉS JELLEMZŐI.....	3
I.1. A ROMA NÉPESSÉG LÉLEKSZÁMA	3
I.2. A CIGÁNYSÁG ÖNREPRODUKCIÓJA	4
I.3. A ROMA NÉPESSÉG TERÜLETI MEGOSZLÁSA	5
I.4. LAKÁSVISZONYOK	7
I.5. SZEGREGÁCIÓ	8
I.6. A ROMA NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSA – NÉPESSÉGSZÁM	8
II. FOGLALKOZTATÁS ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG.....	9
II.1. A MUNKANÉLKÜLISÉG MÉRŐSZÁMAI.....	9
II.2. A MUNKANÉLKÜLISÉG ALAKULÁSA A 90-ES ÉVEKTŐL MAGYARORSZÁGON.....	10
II.2.1 A roma népesség gazdasági aktivitása	11
II.2.2. Munkanélküliség a romák körében	14
II.2.3. A cigány munkanélküliség alakulása a rendszerváltást követő években	15
II.2.4. Iskolázottság	18
II.2.5. Területi egyenlőtlenségek a munkaerőpiacon.....	24
II.2.6. Foglalkoztatási diszkrimináció	28
II.2.7. A tartós munkanélküliség.....	30
III. ÁLLÁSKERESÉSI STRATÉGIÁK.....	32
III.1. CIGÁNY HÁZTARTÁSOK JÖVEDELMI VISZONYAI	32
III.2. JÖVEDELEMPÓTLÓ TÁMOGATÁSOK HATÁSA AZ ÁLLÁSKERESÉSI STRATÉGIÁKRA	34
IV. MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK.....	35
IV.1. HELYI FOGLALKOZTATÁSI PROJEKTEK	35
IV.1.1 A szociális gazdaság elmélete (a francia modell).....	36
IV.1.2. A második munkaerő-piac elmélete	36
IV.1.3. Helyi foglalkoztatási projektek Magyarországon	37
IV.1.4. A cigányság foglalkoztatását támogató alapok	37
IV.2. KORMÁNYZATI CSELEKVÉSI PROGRAMOK.....	45
IV.3. RÉSZMUNKAIDŐS FOGLALKOZTATÁS	52
IV.4. JAVASLATOK A CIGÁNYSÁG OKTATÁSA ÜGYÉBEN	54
V. FORRÁSJEGYZÉK - FELHASZNÁLT IRODALOM	56

I. A roma népesség demográfiai helyzete és jellemzői

I.1. A roma népesség lélekszáma¹

A magyarországi roma népesség jellemzőinek megállapításához három forrás áll rendelkezésre 1990-től. Az első az 1990-es népszámlálás nemzetiséggel összefüggő kérdéscsoportja, ahol a magukat cigánynak vallók szerepelnek. A második a KSH 1993-as reprezentatív felvétele, ahol a "cigány" minősítés alapján próbáltak adatokat gyűjteni a roma lakosságról: azaz az adatfelvételt végző számlálóbiztosoknak kellett az életvitel, életmód alapján három csoportba sorolni a lakásban lakók összességét (a mintavételi egység a háztartás volt, nem az egyén). E csoportok a következők voltak: "cigány életvitelű", "átmeneti" és "nem cigány életvitelű". Végül a harmadik forrás az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának 1993-1994-es reprezentatív felvétele, amikor is azt tekintették cigánynak, akit a nem cigány környezet annak tartott.

Ezek alapján a roma népesség létszámát az 1. Táblázat mutatja:

1. A cigányság lélekszáma Magyarországon, 1990-1993

Év	Népszámlálás szerint		Minősítés szerint	Forrás
	Anyanyelv	Nemzetiség		
1990	48072	142683		Népszámlálás
1993			394000 ^{a)}	Reprezentatív adatfelvétel. Központi Statisztikai Hivatal
1993–1994			482000	Reprezentatív adatfelvétel. MTA Szociológiai Kutatóintézet

^{a)} Magánháztartásokban élő cigányok.

A szakirodalomban tehát a kutatók félmillió magyarországi roma népességről beszélnek.²

¹ Hablicsek, 1999.

² Küllő stb.

I.2. A cigányság önreprodukcója³

A demográfiai adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a cigányság a demográfiai fejlődés más szakaszán áll, mint a nem roma népesség. A magas születési, a viszonylag magas halálozási arányszámok, a fiatal korösszetétel és a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb átlagos várható élettartam arra utal, hogy a cigányság most lép az ún. *demográfiai átmenet* szakaszába. Mindez már elméletben is a cigányság lélekszámának további növekedését vetíti előre. "A népesség egyszerű reprodukciójához a hazai viszonyok között 100 házasságnak 210 gyermeket kellene világra hozni. A roma kisebbség ettől sokkal magasabbnak mutatózó termékenysége tehát a népesség magas természetes szaporodását okozza, sőt a bővített reprodukció eredményeképpen a roma népesség korösszetétele is elűt az ország népességének korösszetételétől.

Száz 15 éves és idősebb hajadon nőre jutó élveszületett gyermekek száma, 1990

Korcsoport	1990. évi népszámlálás		
	cigány		Az ország
	nemzetiségű	anyanyelvű	népessége
	népesség		
15-24	46	54	4
25-34	205	218	36
35-49	304	314	38
50-x	327	348	33
Összesen	114	144	13

A cigány kisebbség jellegzetes fiatal korösszetételű elsősorban az igen magas termékenység miatt.⁴ Magyarországon a számok társadalom előregedéséről beszélnek: a 60 év felettiek aránya 18-20% körüli, a roma kisebbség esetében ez a mutató lényegesen alacsonyabb, 4,3-4,5% (Kemény, 1990-es népszámlálás), ill. 8,6% (KSH). A gyermekkorúak (14 év alattiak) aránya *Kemény*⁵ illetve az 1990-es népszámlálás adatai szerint a romáknál 38-40% (KSH adatok szerint csak 30,1%), míg ez az arány a nem cigány népességnél csak 20,5% (KSH: 19,1%). A számok már önmagukban is elgondolkodtatóak, különösen, ha később szemügyre vesszük a roma népesség iskolázottsági mutatóit.

³ Hablicsek, 1999.

⁴ Hablicsek, 1999.

⁵ Kemény, 1999.

A népesség főbb korcsoportok szerint, 1990, 1993

Korcsoport	1990. évi népszámlálás			KSH 1993. évi minősítés	
	cigány		Az ország	cigány	Az ország
	nemzetiségű	anyanyelvű	népessége	népesség	népessége
	népesség				
	összesen				
0-14	56496	17166	2130549	119938	1947400
15-39	61042	21075	3687555	171695	3644891
40-59	18954	7381	2596873	68741	2624194
60-x	6191	2450	1959846	33671	1953759
Összesen	142683	48072	10374823	393715	10170254
	százalék				
0-14	39.6	35.7	20.5	30.5	19.1
15-39	42.8	43.8	35.5	43.6	35.8
40-59	13.3	15.4	25.0	17.5	25.8
60-x	4.3	5.1	18.9	8.6	19.2
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Megjegyzés: Kemény az alábbi jellemzőket becsüli: 0-14 évesek: 37,8%, 15-29 évesek: 27,9%, 30-39 évesek: 15,5%, 40-59 évesek: 14,3% és 60-x évesek: 4,5%. Amint látható, ezek az értékek nagyon közel esnek az 1990. évi népszámlálás cigány nemzetiségi kor megoszlásához. A KSH felvétel ezektől lényegesen eltér.

I.3. A roma népesség területi megoszlása

“A roma népesség területi elhelyezkedése igen jelentősen eltér az ország népességétől. Míg a cigányság bármely csoportjának kevesebb, mint 10 százaléka lakik a fővárosban, szemben a népesség 20 százalékaival, addig a községekben lakik a cigányság 58–64 százaléka, szemben az országos 38 százalékkal”.⁶

A népesség területi megoszlása településtípusok szerint, 1990, 1993

Terület	1990. évi népszámlálás			KSH 1993. évi minősítés	
	cigány		Az ország	cigány	Az ország
	nemzetiségű	anyanyelvű	népessége	népesség	népessége
	népesség				
	százalék				
Budapest	5.7	7.6	19.4	9.8	19.5
Városok (Budapest nél- kül)	30.1	34.3	42.4	28.9	42.5
Községek	64.2	58.2	38.2	61.3	38.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Megjegyzés: Kemény szerint Budapesten a cigányság 9,1, a többi városban 30,4, a községekben 60,5%-a él. Ezek az adatok tehát a KSH 1993. évi “minősítő” adataival mutatnak inkább egyezést

⁶ Hablicsek, 1999.

Az 1990-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a roma népességnek majdnem a fele az ország észak-keleti régiójában él, elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén megye (22%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (18%) kistelepülésein. Alulreprezentált a cigányság Budapesten (5,7%), Vas, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Zala és Veszprém megyékben (mindegyikben 1% körül). A népszámlálás adatain kívül a romák területi elhelyezkedéséről nincs más adat, Hablicsek szerint⁷ a népszámlálási roma népesség csak 30 százaléka lehet a tényleges létszámnak.

A népesség területi megoszlása, 1990

Terület	Cigány		Cigány	
	anyanyelvű	nemzetiségű	anyanyelvű	nemzetiségű
	népesség az országos		a terület népességének	
	százalékában		százalékában	
Budapest	7.6	5.7	0.2	0.4
Baranya	12.1	4.8	1.4	1.6
Bács-Kiskun	6.6	3.5	0.6	0.9
Békés	2.3	2.2	0.3	0.8
Borsod-Abaúj-Zemplén	4.5	22.3	0.3	4.2
Csongrád	2.3	1.5	0.3	0.5
Fejér	3.1	1.8	0.4	0.6
Győr-Moson-Sopron	1.7	0.8	0.2	0.3
Hajdú-Bihar	5.2	5.3	0.5	1.4
Heves	2.6	5.7	0.4	2.4
Jász-Nagykun-Szolnok	2.9	6.4	0.3	2.1
Komárom-Esztergom	1.4	1.0	0.2	0.5
Nógrád	4.4	4.1	0.9	2.6
Pest	6.2	4.7	0.3	0.7
Somogy	14.1	5.9	2.0	2.5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	9.7	17.5	0.8	4.4
Tolna	3.8	2.0	0.7	1.1
Vas	1.3	1.1	0.2	0.6
Veszprém	2.0	1.3	0.3	0.5
Zala	6.3	2.3	1.0	1.1
Összesen	100.0	100.0	0.5	1.4

Megjegyzés: Összehasonlítva az 1990. évi népszámlálás megyei és *Kemény* régiókra becsült adatait, az egyezés – Budapestet leszámítva – igen jónak mondható.

Vannak azonban olyan megyék, ahol a cigány népesség aránya összességében nem jelentős, de egyes községekben viszont kiugróan magas az arányuk.⁸ Elmondható tehát, hogy a cigányság az ország elmaradott régióiban koncentrálódik, ezen belül is a községekben, a fejlettebb régiókban lényegesen kevesebb roma él, és ők is főként a falvakban.

⁷ Hablicsek, 1999.

⁸ lásd bővebben Hablicsek, 1999.

A roma népesség regionális megoszlásában észrevehető bizonyos arányeltolódás. Habcsek⁹ szerint jellemző a keletről nyugatra, azaz a fejletlen régiókból a fejlettekbe való vándorlás. Kemény és Havas az 1994-es országos reprezentatív romakutatás eredményeit hasonlítja össze az ezt megelőző utolsó ilyen felmérés –1971-es- adataival. Az eltelt 23 év során a roma népesség területi megoszlása Budapest és a vidéki városok javára változott: míg 1971-ben a romáknak csak 13,9%-a élt vidéki városban, 1994-ben már 30,4%-uk, 1971-ben 78,45%-uk községben élt, 1994-ben ez az arány 60,5%-ra csökkent.¹⁰ Megfigyelhető tehát a községből a városba tartó migráció is.

I.4. Lakásviszonyok

A népszámlálás adatai szerint a roma nemzetiségűek majdnem 60%-a él komfort nélküli lakásokban (ezzel szemben a teljes népességnek csak 15,7%-a). Míg az ország népességének 74,1%-a legalább komfortos lakásban él, addig ez az arány a cigányok esetében csak 22%.

A népesség a lakás^{a)} komfortfokozata szerint, 1990¹¹

Komfortfokozat	Cigány		Az ország népessége
	anyanyelvű népesség	nemzetiségű százalék	
Legalább komfortos	22.0	25.6	74.1
Félkomfortos	8.3	7.7	7.1
Komfort nélküli	61.8	59.2	15.7
Szükség- és egyéb lakás	8.0	7.5	3.1
Összesen	100.0	100.0	100.0

a) AI- és ágybérlok, valamint egyéb jogcímen lakók nélkül.

A romák esetében a lakások 42%-ában van vízöblítéses WC, 47%-ában fürdőszoba, a teljes magyar lakásállományt tekintve viszont ez az arány 75% ill. 78,9%. A lakások 32,8%-a egyszobás, 42,7%-a kétszobás, és csak 24,4%-a három- vagy több szobás, míg a teljes lakásállomány esetében: 15,4% egyszobás, 43,4 kétszobás, és 40,2% három- vagy több szobás.¹² Ennél még lesújtóbb képet kapunk, ha ezeket az adatokat összevetjük a roma népesség termékenységével és a gyermekkorúak arányával.

⁹ Habcsek, 1999.

¹⁰ Havas-Kemény, 1995.

¹¹ Habcsek, 1999.

¹² Havas-Kemény, 1995.

I.5. Szegregáció¹³

Az 1971-hez képest nagymértékben csökkent a telepen élők száma: 1971-ben a romák 65%-a, 1994-ben már csak 13,7%-uk élt elkülönült telepeken. Ez több tényezőnek köszönhető, a 70-es évek közepétől az életszínvonal emelkedése, a romák foglalkoztatási helyzetének általános javulása sokat segített a nyomasztó lakáshelyzetben, de nagy szerepet játszottak a 60-as években kezdődő telep-felszámolási programok és a hozzá kapcsolódó kedvezményes hitellehetőségek is, függetlenül ezen adminisztratív intézkedések egyéb, káros hatásaitól.

A település jellege szerint viszont jelentős különbségek mutatkoznak a telepen élők arányát tekintve. A legnagyobb változás Budapesten történt, itt teljesen megszűntek a hagyományos romatelepek, de általában minden településtípusra jellemző a telepi lakások arányának csökkenése. 1994-ben a vidéki városokban a telepi lakások aránya 16,4%, a községekben 14,5%, legnagyobb arányban az északi és a keleti régióra jellemző az ilyen típusú szegregáció.

Általános tendencia, hogy csökkent a települések külterületén, és nőtt a belterületen élők aránya a romák között. Az 1994-es kutatás vizsgálta azt is, hogy a kérdezett közvetlen szomszédságában milyen arányban laknak roma családok. Ennek alapján úgy tűnik, hogy – bár a hagyományos cigánytelepek eltűnőben vannak- a roma családok majdnem 60%-ának területi elhelyezkedésére jellemző a lakóhelyi szegregáció.

Lakóhelyi szegregáció a roma családoknál¹⁴

A közvetlen környéken	Százalék
csak roma családok laknak	29,7
vegyesen laknak romák és nem romák	29,1
a többséget nem roma családok alkotják	29,4
nem lakik több roma család	8,7
nem lehetett megállapítani	3,1

I.6. A roma népesség előreszámítása – népességszám¹⁵

A becslés alapváltozata szerint a cigányság lélekszáma 2000 elején eléri a 609 ezer főt, 2010-re elhagyja a 710 ezret, míg 2050 körül elérheti az 1,2 milliót.¹⁶ Az előreszámítás hibáit figyelembe véve kimondható, hogy *a roma közösség létszáma megduplázódhat a következő 50 évben*. Figyelembe véve az országos népesség-előreszámítás 2050. évi 8 milliós

¹³ Havas-Kemény, 1995. Kemény, 1999.

¹⁴ forrás: Havas-Kemény, 1995.

¹⁵ Habcicsek, 1999.

¹⁶ Az előreszámolás báziséve 1995, a romák kiinduló létszáma pedig 554 ezer fő, mely évente 11-12 ezerrel növekszik. A becslés értéke erősen függ ezektől a kiinduló adatoktól. Az asszimilációt, disszimilációt, nemzetközi vándorlást Habcicsek nem vette figyelembe a számolásnál. Habcicsek, 1999.

előrejelzését, a roma népesség aránya a jelenlegi 5 százalékról 15 százalékig emelkedik. Továbbá a cigány népesség gyarapodásának megállítására az alapváltozatban hosszú távon sem lehet számítani. Az előreszámítás alapján kitűnik, hogy a roma kisebbség természetes szaporodása (mely mindvégig pozitív) jelentős mértékben korlátozza az országos népességfogyást.

Az alacsony változat szerint a cigányság legalacsonyabb létszáma 2050-re 824 ezer fő, míg a magas változat (ez a magyarországi roma közösség "maximális" létszáma) 2050-re 1,6 millió fővel számol.

A roma fiatalok aránya az országon belül emelkedik. Az 1995. évi 10 százalékos arány 2050-ig az alapváltozatban 24 százalékra változik, vagyis ekkorra minden negyedik fiatal romának számít majd. A munkaképes korúak (20-64 év) számának látványos emelkedésével mindegyik változat számol. Az 1995-ös 300 ezerhez közeli szintről számuk 600-750 ezerre emelkedik 2050-re, ami azt jelenti, hogy országos munkaerő-piaci arányuk a mostani 4-ről 16%-ra növekszik: *minden hatodik potenciális munkavállaló roma lesz.*

Ha az előreszámítás adatai nincsenek is kőbe vésve, a cigány kisebbség létszámnövekedésének tendenciája többszörösére növeli a roma foglalkoztatás problematikájának súlyosságát az elkövetkezendő időszakban.

II. Foglalkoztatás és munkanélküliség

Az alábbiakban a cigányság szempontjából releváns tényeket és problémákat tekintjük át, megpróbáljuk kiragadni a munkaerőpiac azon komponenseit, melyek együtt alkotják a *cigány munkanélküliség*ként definiált problémakört. A "cigány munkanélküliség", akárcsak a "cigány bűnözés" egyfajta címkévé vált a 90-es években Magyarországon, olyan kifejezéssel, melynek tartalmát a társadalom csak látszólag, az előítéletek szűrőjén keresztül ismeri, és amit hajlamos a szőnyeg alá söpörni azzal az indokkal, hogy ez nem a többségi társadalom problémája, a megoldás sem az ő feladata. E tanulmány célja, hogy feltárja a címke mögé rejtő dimenziókat, melyek valós tartalmat adnak ennek a kifejezésnek.

II.1. A munkanélküliség mérőszámai

A munkanélküliség mértékének megállapítását ill. más országok helyzetével való összehasonlítását nagymértékben nehezíti, hogy nincsen egységes munkanélküliségi mérőszám. Az Európai Unió egységes foglalkoztatáspolitikájának bevezetését gátló egyik tényező a munkanélküliséggel kapcsolatos "elbizonytalanodott fogalmak"¹⁷ megléte. Már a munkavállalási korú népesség, a "teljes halmaz" estében is zűrzavar tapasztalható, a "részhalmazoknál" (foglalkoztatottak, munkanélküliek, inaktívok) pedig még inkább. Az OECD-ILO statisztikáiban a munkavállaló korú népesség a 15-74 éves lakosság. A hazai szabályozásban 2002-től mindkét nem esetében a korhatár 62 év, de 1992-től az ILO-statisztikákat is számolják.

Elméletileg munkanélküli az az egyén, aki az adott munkapiaci feltételek mellett hajlandó, de nem tud fizetett munkát végezni. Empirikusan nézve bonyolultabb a helyzet:

¹⁷ Laky, 1998.

- az ILO meghatározása szerint az munkanélküli, akire a következő feltételek egyszerre érvényesülnek: 1.) a felvételt megelőző héten nem volt munkája, 2.) de aktív keresett munkát és 3.) képes lett volna munkába állni. Ha a felvételt megelőző héten 1 órát vagy ennél többet fizetett munkával töltött el, már foglalkoztatottnak számít. Ha 1 óránál kevesebb fizetett munkája volt ill. nem keresett munkát, akkor inaktív.
- regisztrált munkanélküli: aki nyilvántartásba van véve a munkaközvetítőknél.
- biztosított munkanélküli, aki munkanélküli járadékhoz jut. Ez az arány torzíthat is, hiszen a munkát vállalni nem akarókat is tartalmazhatja, ill. azokat nem, akik keresnek munkát, de nem regisztráltatják magukat.¹⁸

Ezek után nem meglepő, hogy a különböző arányok más-más értéket mutatnak, és a más az összetétel is a különböző számolások esetében (pl. az ILO- munkanélküliek fele kap járadékot). 1992-ben a következő volt a helyzet:

ILO: 10,6%

Regisztrált : 11,0%

Biztosított: 8,4%

Az ILO munkanélküliségi ráta nem vethető el, viszont a regisztrált és a biztosított munkanélküliségi hányadok segítségével jobban azonosíthatók az erőteljes munkavállalási hajlandósággal rendelkező munkanélküliek. Galasi a zűrzavaros helyzetet úgy próbálja feloldani, hogy egy új, kiegészítő mutató bevezetését javasolja. Ez a munkanélküliek piaci munkakínálata makroindikátor, melyet a munkanélküliek és foglalkoztatottak összes ledolgozott munkaidejének különbségére vonatkozó becslés alapján határoz meg, és ami a munkavállalási hajlandóság mértékét mutatja, ez a *teljes munkaidős munkanélküliségi ráta*.¹⁹ E kiegészítő mutató bevezetését azért tartja fontosnak, mert a munkavállalási hajlandóságot egyik fenti ráta sem mutatja, noha a munkanélküliség adott ráta mellett súlyosabb, ha erőteljesebb a munkanélküliek munkavállalási hajlandósága. Sőt, e mutató segítségével megállapítható a fenti munkanélküliségi hányadok relatív teljesítménye, mivel minden nem foglalkoztatotthoz piaci munkakínálati érték rendelhető. A kérdés tehát az, hogy melyik mutató méri jobban a munkanélküliséget abban az értelemben, hogy a nem foglalkoztatott népességből a legerőteljesebb munkavállalási hajlandóságú egyéneket kezeli munkanélküliként. Az ILO osztályozást használva nagyobb eséllyel kerülnek a munkanélküliek közé alacsonyabb munkakínálattal rendelkezők. Az egyéni munkakínálat szempontjából a járadékhoz jutás mérőszáma a legjobb munkanélküliségi indikátor.

Végkövetkeztetésként Galasi az adatok alapján kijelenti, hogy a munkanélküliek gyenge munkavállalási hajlandósága nem játszik jelentős szerepet a munkanélküliség fennmaradásában, továbbá, hogy a munkavállalási hajlandóság erőteljes Magyarországon.

II.2. A munkanélküliség alakulása a 90-es évektől Magyarországon

A rendszerváltást követő makrogazdasági változások sokkhatásként érték a magyar munkaerőpiacot. 1990 és 1997 között 1,5 millió fővel nőtt a munkanélküliek száma.²⁰ A munkanélküliség mértéke két év zuhanórepülés után 1992-1993 között érte el mélypontját: a gaz-

¹⁸ Galasi, 1995. Adatbázisa a Magyar Háztartáspanel első hulláma, 1992, amikor is 2000 háztartás adatait vették fel, és minden 15 évnél idősebb személyt kérdeztek meg. A munkanélküliségi mérőszámok különbségeiről, empirikus mérésükről lásd még Laky, 1998. és Gábor R., 1999.

¹⁹ A becslést lásd részletesen: Galasi, 1995.

²⁰ Csaba, 1999.

daságilag aktív népességben 1990-ben a munkanélküliségi ráta országosan 2,7%, 1993-ban 11,2%.²¹

1992-ig a munkaerőpiac átalakulása szorosan kötődött a rendszerváltáshoz kapcsolódó gazdasági átalakulásokhoz: lényegében a kapun belüli munkanélküliség vált hirtelen láthatóvá, tömegével kerültek utcára a szocialista nehéziparban foglalkoztatottak, az alacsony iskolai végzettségűek, a szakképzetlenek stb. A munkanélküliség ekkor egy viszonylag homogén csoportot érintett, azokat, akik munkaerő-piaci szempontból abszolút hátrányos helyzetűek. A 90-es évek közepétől azonban felhígul a munkanélküliek tábora, bekerülnek előnyösebb helyzetben lévő csoportok is (fiatalok, képzettek stb.), megjelennek a tartósan munkanélküliek, 1992-től egyszerre kerülnek ki a segélyezettek köréből azok, akik 90-től két évig kaptak munkanélküli segélyt, velük és a később hasonló helyzetbe kerülőkkel megjelenik a regisztrálatlan munkanélküliség és az ehhez kapcsolódó problémaövezet (nyilvántartásuk, hogyan lehet őket visszavezetni a munkaerőpiacra stb.). Ekkor válik tömegessé a pályakezdő munkanélküliség: a hetvenes évek közepén született nagy létszámú korosztály befejezi középiskolai tanulmányait és elárasztja a munkaerőpiacot - leszámítva azt a 10%-ot, aki bejutott a felsőoktatásba. Ilyen értelemben szokás beszélni a munkanélküliség minőségi javulásáról,²² a munkanélküliek korábban homogén csoportja egymástól teljesen eltérő szegmensekre tagolódik, problémáik és lehetőségeik nem egyformák, eltérő álláskeresési stratégiákat folytatnak, egy-egy külön-külön önálló célcsoportként jelennek meg a munkanélküliség megoldására, enyhítésére irányuló kormányzati szintű és helyi cselekvési programokban.

II.2.1 A roma népesség gazdasági aktivitása

Sajnos az itt rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok 1993-ból származnak, de úgy tűnik, a helyzet nem változott olyan mértékben, hogy ezeket az adatokat elavultnak tekintsük, másrészt tudomásunk szerint 1993-1994 óta nem készült olyan országos reprezentatív felmérés, mely frissebb adatokat nyújtana a roma foglalkoztatottságról, ill. munkanélküliségről. Az országos foglalkoztatási és munkanélküliségi arányokról rendelkezünk újabb, 1997-es adatokkal is,²³ de itt nem szerepelnek külön romák, így nincs igazán lehetőség összehasonlításra.

Az alábbiakban szereplő adatok forrása az *1990. évi népszámlálás*,²⁴ a KSH 1993-as *ELAR* (Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer) *munkaerő-felvétele* és az *1993-94-es országos reprezentatív cigánykutatás*.

A cigányság körében jellemző az aktív keresők alacsony és az eltartottak magas aránya. Az eltartottak aránya a romáknál majdnem kétszerese az országos szintnek. Ugyancsak jellemző az országos átlaghoz képest az inaktív keresők alacsonyabb és a munkanélküliek magasabb aránya.

---

²¹ Hablicsek, 1999.

²² Bánfalvy, 1997.

²³ KSH 1997-es munkaerő-felmérése. Forrás: Csaba, 1999.

²⁴ Forrás: Hablicsek, 1999.

A népesség gazdasági aktivitás szerint, 1990, 1993²⁵

Gazdasági akti- vitas	1990. évi népszámlálás			KSH 1993. évi minősítés	
	cigány		Az ország	cigány	Az ország
	nemzetiségű	anyanyelvű	népessége	népesség	népessége
	népesség				
	százalék				
Aktív kereső	25.7	27.7	43.7	18.3	35.2
Inaktív kereső	10.6	11.7	25.6	12.7	21.7
Munkanélküli	6.7	7.1	1.2	10.2	4.8
Eltartott	57.0	53.5	29.5	58.5	38.1
Ebből: tanuló	22.9	20.2	17.4	18.3	16.7
egyéb el- tartott	34.1	33.3	12.1	40.2	21.4
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

a) Állást kereső munkanélküli és első ízben elhelyezkedni kívánó együtt.

Az aktív korúak (15-59 éves férfiak és 15-54 éves nők együtt) gazdasági aktivitása 1993 végén. Százalékos arányok²⁶

	Teljes népesség	Romák
Foglalkoztatottak	65	24
Munkanélküliek és inaktívak	35	76

A 15-54 éves nők gazdasági aktivitása 1993-ban. Százalékos arányok²⁷

	Teljes népesség	Romák
Foglalkoztatottak	66	18
Munkanélküliek és inaktívak	34	82

A 15-54 éves férfiak gazdasági aktivitása 1993-ban. Százalékos arányok²⁸

	Teljes népesség	Romák
Foglalkoztatottak	64	31
Munkanélküliek és inaktívak	36	69

²⁵ Forrás: Hablicsek, 1999.

²⁶ Kemény, 1995

²⁷ Kemény, 1995

²⁸ Kemény, 1995

inaktív		
---------	--	--

A fenti táblázatok átláthatóbb képet adnak a romák gazdasági aktivitásáról. Míg a teljes népesség esetében a férfiak és a nők aránya a foglalkoztatottak körében közel azonos, a romáknál szembetűnő a nők alacsonyabb aktivitása, ami magyarázható egyrészt azzal, hogy a tradicionális roma kultúrában a nemi szerepek – legalábbis a kereső munka-házimunka viszonylatában - jobban elkülönülnek, másrészt a cigányság sajátos demográfiai magatartásával, a romáknál gyakoribb a sokgyermekes család, a nők nagyobb számban maradnak otthon mint inaktív keresők. *Kemény István*²⁹ az 1993-as adatokat összevetette az 1971-ben készült reprezentatív cigánykutató eredményeivel. 1971-ben nem volt lényeges különbség roma és nem roma gazdasági aktivitás között a férfiak tekintetében: a teljes népességben a férfiak 87,7%-a rendelkezett valamilyen munkaviszonnyal, a romák esetében 85,2%-uk. A nőknél ez az arány: 64% (teljes népesség) és 30% (cigányok). Az összehasonlítás arról is árulkodik, hogy a romák (ill. a roma férfiak) gazdasági aktivitása a rendszerváltást követően drámaian csökkent, különösen, ha összevetjük az országos mutatókkal. A roma munkanélküliség rendszerváltás előtti és utáni alakulásával egy másik vonatkozásban e fejezet későbbi részében foglalkozunk.

*Kertesi Gábor*³⁰ az 1993-as ELAR adatbázisra³¹ támaszkodva hasonlította össze a roma és nem roma aktivitási rátákat. A cigányok aktivitási rátája 50,26%, ami 7%-al alacsonyabb a nem cigány népesség aktivitási rátájánál (57,04%). A 7%-nyi különbségre a roma nők alacsonyabb gazdasági aktivitásán túl a következő magyarázatokat adja:

- Csak a koreloszlásból adódóan annak a népességnek magasabb az aktivitási rátája, ahol az idősek és a fiatalok aránya alacsonyabb, ugyanis ez a két korcsoport marad leginkább távol a munkaerőpiacról. Egyik populáció sem ilyen, a romák esetében az idősek, a nem cigányok esetében a fiatalok aránya alacsony.
- A *magasabb gyerekszám* az aktív korú családtagok munkaerő-piaci viselkedésére két féle hatást gyakorolhat. Egyrészt a gyermekek számának növekedésével csökken a családban az egy főre jutó jövedelem, így nagyobb lehet a munkavállalási hajlandóság (*jövedelem hatás*), másrészt a több gyerek miatt felértékelődik a háztartási munkaidő a piaci munkaidő rovására (ún. *helyettesítési hatás*). A szerző szerint a helyettesítési hatás erősebb a jövedelem hatásnál.
- A magasabb *iskolai végzettség* megszerzésének közvetlen és közvetett költségei magasabbak, mint az alacsonyabbé. Ennek következtében annak, aki magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, érdemesebb piaci munkát végeznie, ily módon a magasabb iskolai végzettség növeli a gazdasági aktivitást. A nem cigányok körében az iskolai végzettség jóval magasabb (erről lásd részletesen e recenzió II.2.4. fejezetét), ami magyarázhatja a nem roma népesség nagyobb aktivitását. Az iskolai végzettség rendelkezik a legerősebb esélyrátákkal: nulla elvégzett osztályhoz viszonyítva a romák körében a szakképzettek aktivitási esélyrátája *negyvenszeres*, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében pedig *ötvenszeres*.
- Városokban ill. a nagyvárosok környékén lévő kistelepüléseken élők számára sokkal több elhelyezkedési lehetőség adódik. A munkalehetőségek megléte, szélesebb választéka nö-

²⁹ Kemény, 1995

³⁰ Kertesi, 1994

³¹ Az adatbázissal kapcsolatban Kertesi megjegyzi, hogy nem tekinthető reprezentatívnak, a roma népesség helyzetét jobbnak mutatja a valóságosnál, így csak becsléseket tehet a romák gazdasági aktivitásáról, a munkakeresés valószínűségéről, a cigány munkanélküliség mértékéről és keresetek közti különbségről.

veli a gazdasági aktivitást. Ezzel szemben a romák a községi településkategóriában felülreprezentáltak, ezen belül is a válságrégiók kistélepülésein

A fentiek alapján elmondható, hogy a "cigányság alacsonyabb aktivitási rátája teljes egészében betudható az iskolázottságbeli lemaradásnak és a nagyobb gyerekszámnak."³²

II.2.2. Munkanélküliség a romák körében

A népesség egyes csoportjainak munkavállalási lehetőségeit tükrözi a munkanélküliségi ráta, amely azt mutatja, hogy a munkát vállalni szándékozó, és ezért aktív lépéseket tevő népesség mekkora hányada nem talál magának munkát. A népességben a munkanélküliségi ráta értéke 1990-ben 2,7 százalék volt, ami 1993-ra 11,2 százalékra emelkedett. A cigányság körében 1990-ben a munkanélküliségi ráta értéke meghaladta a 20 százalékot, 1993-ban pedig már 36 százalék volt. Kemény még ennél is jóval magasabbra, 51%-ra becsüli a cigány munkanélküliséget.³³

A munkanélküliségi ráta mértéke a gazdaságilag aktív népességben, 1990, 1993³⁴

Nem	1990. évi népszámlálás			KSH 1993. évi minősítés	
	cigány		Az ország	cigány	Az ország
	nemzetiségű	anyanyelvű	népessége	népesség	népessége
	népesség				
	százalék				
Férfi	20.6	20.3	3.3	38.6	12.6
Nő	20.5	20.6	2.0	30.3	9.4
Összesen	20.6	20.4	2.7	35.6	11.2

Kertesi szerint a különbség ennél is nagyobb, ha az ELAR adatokat kiegészítjük a romák helyzetéről árnyaltabb és valósághoz inkább közel álló *reprezentatív cigánykutatás* adataival. Ha a passzív munkanélkülieket (akik nem foglalkoznak aktívan álláskereséssel) is számításba vesszük, még súlyosabb a helyzet: *a munkaképes korú romák majdnem fele munkanélküli*. A romák körében a munkanélküliség 3,5-szöröse a nem romák körében tapasztaltaknak.

Cigány és nem cigány munkanélküliségi ráták 1993. szeptember- novemberében (%)³⁵

Munkanélküliségi ráta	Cigány		Nem cigány
	ELAR adat	Korrigált ELAR adat (3)	ELAR adat
Passzív munkanélküliek nélkül (1)	34,05	37,91	11,08
Passzív munkanélküliekkel együtt (2)	43,46	48,19	13,15

(1) Munkanélküliek/(foglalkoztatottak+munkanélküliek)

³² Kertesi, 1994.

³³ Hablicsek, 1999.

³⁴ Forrás: Hablicsek, 1999.

³⁵ Kertesi, 1995.

- (2) (Munkanélküliek + passzív munkanélküliek)/ (foglalkoztatottak + munkanélküliek + passzív munkanélküliek)
- (3) Kertesi az ELAR munkaerőfelvétel cigány munkanélküliségi ráta adatait az 1993/94-es reprezentatív cigányfelvétel iskolai végzettség szerinti megoszlása alapján korrigálta, mert szerinte az ELAR felvételben a magasabb iskolai végzettségűek felülreprezentáltak.

Az alábbiakban megpróbáljuk áttekinteni roma munkanélküliség jellegzetességeit, eredetét, és feltérképezni a roma és nem roma munkanélküliségi ráták közt meglévő elképesztő mértékű különbség okait.

II.2.3. A cigány munkanélküliség alakulása a rendszerváltást követő években

A rendszerváltás után megjelenő munkanélküliség legelőször a romákat érintette tömegesen, de általában is elmondható, hogy ők kerültek ki legnagyobb számban a munkaerőpiacról, és nekik jelentette (és jelenti még ma is) a legnagyobb nehézséget az új, piaci munkaviszonyokhoz való alkalmazkodás. Mindez természetesen összefügg azzal a közismert tényvel, hogy a rendszerváltást követően először az alacsony iskolai végzettséggel is betölthető, szakképzettséget nem igénylő álláshelyek szűntek meg, ahol a roma népesség többsége korábban dolgozott. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű: itt nem csupán a munkahely elvesztéséről van szó, a cigányság társadalmi integrációja került veszélybe. “Nem kétséges, hogy a cigányság integrálódása nagyrészt illuzórikus volt: a szocializmus torz modernizációja által kínált munkahelyek hosszú távon nem bizonyultak tartósnak. A társadalmi felemelkedés azonban –főként a cigányok esetében- valódi volt: társadalmon kívüli emberek kerültek be nagy tömegben a társadalomba, és elsősorban a nyolc osztályos iskolai végzettség megszerzésével megtették első lépéseiket egy civilizáltabb életforma felé. A tömeges állásvesztéssel azonban mindez a múlté”³⁶ A “nyolc általános” ma már szinte semmilyen munkaerő-piaci értékkel nem rendelkezik, pedig a roma családok többségében a munkaképes korúaknak nincs ennél magasabb iskolai végzettségük, így nagyon könnyen válnak előbb áldozatává majd alkítójává a roma gyerekek az *alacsony iskolai végzettség-munkanélküliség-szegénység-alacsony iskolai végzettség* ördögi körének, és válik lehetetlenné szinte az egész roma népesség számára a társadalmi mobilitás. A mobilitás pedig – talán nemcsak a funkcionalista teoretikusok szerint - az egyik legfontosabb társadalmi összetartó erő, egyfajta közös nevezője a társadalmat alkotó egyéneknek. A cigányság jelenlegi helyzete viszont inkább ellenkező irányba mutat: integráció helyett inkább a tömeges “kiilleszkedés” válik általános tendenciává.

A közhiedelemmel ellentétben a roma férfiak többsége tartós munkaviszonnyal rendelkezett a rendszerváltás előtt. A szakirodalomban teljes a konszenzus arra vonatkozóan, hogy a romák körében előbb kezdődött a munkanélkülivé válás, mint a nem romáknál.³⁷

³⁶ Kertesi, 1995.

³⁷ Kemény, 1995, Kertesi, 1995, Kertesi, 1994.

Az utolsó rendszeres állás megszűnésének időpontjai azoknál a jelenleg munkával nem rendelkező cigány férfiaknál, akiknek korábban volt tartós munkaviszonyuk

A munkaviszony megszűnésének időpontja	Megoszlások		
	kumulálatlan	fölfelé kumulált	csak az 1989 és 1993 között megszűnt állások (fölfelé kumulált)
1985-ig	13,8	13,8	-
1986-88	11,8	25,6	-
1989-90	21,9	47,5	30,0
1991	15,1	62,6	50,7
1992	18,5	81,1	76,0
1993	17,5	98,6	100
ismeretlen	1,4	100	-
összesen	100	-	-

Forrás: Cigányfelvétel, 1993/94, Kemény-Havas-Kertesi, idézi Kertesi, 1995

A fenti táblázatból látható, hogy a korábban tartós munkaviszonnyal rendelkező roma férfiak negyede már a nyolcvanas évek végére elvesztette munkahelyét. Ez összefüggésben van azzal a folyamattal, ami már a rendszerváltás előtt megkezdődött, de igazán lényeges tendenciává csak a piaci viszonyok között válhatott: az alacsony iskolai végzettségű munkaerő leértékelődése és a minőségi munkaerő felértékelődése jellemzi az átalakult munkaerő-keresleti piacot. Kertesi³⁸ a munkaerőpiachoz való kötődés erőssége szerint is elemzi a cigányság rendszerváltás utáni foglalkoztatási helyzetét. *Munkaerőpiachoz kötődőnek* nevezi azokat, akik 1993-ban (a kutatás idején) foglalkoztatottak voltak és egy évvel korábban is állással rendelkeztek (vagyis foglalkoztatottságuk nem alkalmi jellegű); azokat, akik bár 1993-ban munkanélküliek, korábban rendelkeztek állással, állásukat a rendszerváltást követő években veszítették el, és a megkérdezés idején is szeretnének munkát találni. Ehhez kapcsolódóan bevezeti a *munkaerőpiacról kiszorultak* fogalmát, ez alatt azokat érti, akik munkanélküliek, szeretnének álláshoz jutni, de nem keresnek aktívan állást, vagy olyan régóta (egy évnél régebben) keresnek, hogy statisztikai értelemben minimális esélyük van arra, hogy újra a foglalkoztatottak körébe kerüljenek (tartós munkanélküliek).

*A munkaerő-piachoz való kötődés mértéke a rendszerváltás előtt és a munkaerőpiacról való kiszorulás a rendszerváltás után*³⁹

Csoport	Foglalkoztatottsághoz szokottak aránya a munkaképes korúak százalékában		A munkaerőpiacról kiszorultak aránya a foglalkoztatáshoz szokott munkaképes korúak százalékában	
	cigány	nem cigány	cigány	nem cigány
Férfi	76,1	84,6	37,7	9,7
Nő	42,5	72,8	41,7	11,8

³⁸ Kertesi, 1995.

³⁹ Kertesi, 1995.

Együtt	60,2	78,9	39,1	10,7
--------	------	------	------	------

A fenti táblázatból látszik, hogy a jelenleg munkával nem rendelkező, *munkaképes korú cigányok 76,1%-a rendelkezett korábban tartós munkaviszonnyal*, ez az arány a cigány nők körében is igen magas (42,5%), ami meglepő, ismerve a romák nagyobb gyermekvállalási hajlandóságát. Valamint kiderül az is, hogy a munkavállalási hajlandóság 18%-nyi különbsége romák és nem romák között betudható a roma nők alacsonyabb gazdasági aktivitásának. Ha a táblázat másik felét nézzük, látható, hogy míg a romáknak majdnem 40%-a vesztette el az állását, addig a nem cigányoknál ugyanez az arány csak 10,7%.

Kertesi megnézte a foglalkoztatottsághoz kötődők arányát *iskolai végzettség* szerinti bontásban is.⁴⁰ Azt tapasztalta, hogy nagyon kicsi az eltérés cigányok és nem cigányok között, s ez egyúttal azt is jelenti, hogy a cigány nők alacsonyabb munkavállalási hajlandóságán túl a romák alacsonyabb iskolai végzettsége is magyarázza a munkaerőpiachoz való kötődés 18%-os különbségét. “Az okok meglehetősen nyilvánvalóak: az iskolai végzettség emelkedésével a munkavállalási hajlandóságnak is növekednie kell, hiszen a magasabb iskolai végzettség megszerzésének relatíve magasabb –közvetlen és a kieső keresetekkel arányos közvetett- költségeit a legegyszerűbb módon azzal lehet fedetni, hogy a tudás hasznosítását folyamatos munkavállalás révén minél hosszabb időre kiterjesztjük”.⁴¹

A piaczgazdaság kialakulásával nemcsak megszűntek, hanem létre is jöttek munkahelyek. 1993-ban az aktív keresők 20,7%-a dolgozott valamilyen egyéni vagy nem jogi személyiségű társas vállalkozásban, összehasonlítás végett: 1989-ben ez a szám 7,2% volt.⁴² A foglalkoztatottak körülbelül egyharmada azonban segítő családtag, legalábbis 1991-ben és 92-ben. “Az önfoglalkoztatás a kereskedelemben, az építőiparban és a mezőgazdaságban terjedt el a legnagyobb mértékben, ahol a tevékenység leginkább épülhet a családi részvételre ill. a kis munkaszervezetre (építőipar).”⁴³ Laky kiemeli, hogy az önfoglalkoztatás magas aránya (az Európai Közösség országaihoz viszonyítva) Magyarországon a piaczgazdaság fejletlenségét tükrözi, a fejlődés a háztartástól elkülönülő szervezetek gazdasági és foglalkoztatási szerepének növekedését igényelné. A KSH 1992-es, a magángazdaság terjedelméről végzett felméréséből kiderül, hogy a magánszektorban dolgozóknak csak egyharmada dolgozik társas vállalkozásoknál, kétharmaduk egyéni vállalkozásokban.⁴⁴ 1993-tól már számszerűen is kimutatható, hogy az új, általában külföldi tulajdonban lévő nagyvállalatok már inkább munkahelyeket teremtenek, ellensúlyozva a privatizált vállalatok munkaerő leépítését.

Sajnos a vállalkozások munkahelyteremtő hatásairól a rendelkezésünkre álló legfrissebb adat is jócskán elavult (1992-93-ból vannak adataink), nyilván az azóta eltelt hét év sok változást hozott. Azt azonban feltételezhetjük, hogy a magánkézbe került, piaci viszonyok között működő vállalkozások (függetlenül attól, hogy családi vállalkozásról vagy nagy gazdasági szervezetről van szó) nem a szakképzetlen munkaerő számára biztosítanak betölthető álláshelyeket, és feltehetően nem az ország infrastrukturálisan, gazdaságilag, és a munkaerő

⁴⁰ Táblázatot lásd: Kertesi, 1995.

⁴¹ Kertesi, 1995. 23. o.

⁴² Laky, 1994.

⁴³ Laky, 1994. 534. o.

⁴⁴ Idézi Laky, 1994. 538. o.

minősége tekintetében elmaradott válságrégióiban telepednek meg. Valószínű, hogy a romák munkaerő-piaci helyzetét a magángazdaság kiépülése nem vagy csak kis mértékben mozdította el arról a mélypontról, ahová a rendszerváltás után jutott.

II.2.4. Iskolázottság

Ebben a fejezetben az iskolai végzettségről, mint a munkaerő-piaci esélyeket nagyban befolyásoló tényezőről lesz szó. Az iskola jelentőségének növekedését két irányból, a zéró-korreláció elmélete, és az emberi tőke elméletek alapján mutatjuk be. Áttekintjük a cigányság részvételét és továbbtanulási esélyeit a magyar oktatási rendszerben, az általános iskola problematikáját⁴⁵ csak röviden érintve.

Általános az a tendencia, hogy az iskolarendszer adott szintjét egyre többen végzik el. Ennek több következménye van. A *zéró-korreláció törvénye*⁴⁶ szerint, ha egy adott iskolaszintet már szinte mindenki elvégez, akkor ez a teljesítmény semmilyen hatással nem lesz azokra a társadalmi különbségekre, amelyek a későbbiek során jelentkeznek a népességben. Tehát az iskolai bizonyítvány veszít jelentőségéből abban a tekintetben, hogy megléte előnyökhöz ill. hiánya esélyegyenlőtlenségekhez vezet. Ha tehát az oktatási rendszer expanziója tovább folytatódik, az iskola értéke növekvő gyorsasággal csökkenni fog azok szemében, akik a szóban forgó szintet már teljesítették. A másik lényeges következmény az, hogy amilyen mértékben ez a leértékelődési folyamat bekövetkezik, olyan mértékben növekednek azok a társadalmi tehertételek, melyeket az egyének annak következtében hordoznak és kénytelenek elviselni, hogy nem biztosított számukra annak az iskolai szintnek az elvégzése, mely a zéró korrelációhoz közelít, amely szinten tehát a társadalom többsége már rendelkezik az iskola elvégzését tanúsító bizonyítvánnyal. Világos tehát, hogy a lemorzsolódás akkor jár súlyosabb következményekkel az egyén számára, ha kisebb a lemorzsolódók aránya. E folyamat következményeként az iskolázottság defenzív értékű lesz, tehát nem azért fontos elvégezni egy iskolai szintet, mert az előnyökkel jár a későbbiekben, hanem azért, mert a végzettség hiánya óriási hátrányokat eredményez. Ilyen értelemben az iskolázottság korábban soha nem látott módon válik „kötelezővé”. A zéró-korreláció törvénye még egy következménnyel jár, ez az *utolsó belépés törvénye*. Az oktatási rendszer expanziójában az adott szinten mindig lesz egy csoport, amelyik kvázi utolsóként végzi el a telítődő iskolaszintet. A folyamat ráadásul úgy zajlik, hogy a társadalmilag leghátrányosabb helyzetűek lesznek az utolsó belépők, mivel egy társadalom sem képes arra, hogy az esélyteleneket még azelőtt integrálja a rendszerbe, mielőtt az telítődne a társadalmilag előnyösebb helyzetből indulókkal. Az utolsó belépés következménye, hogy amint elvégezték az adott szintet az utolsó belépők is, számukra ez a teljesítmény nem biztosítja azokat az előnyöket (a zéró-korreláció folytán), melyekhez az e szintet már elvégzők jutottak. Az utolsó belépők számára ez a teljesítmény tehát csupán a katasztrófa elkerülését jelenti.

Ha ezek után e fenti bekezdést újraolvasva az „adott iskolai szint” helyett a magyar középiskolai szintet értjük, a „társadalmilag leghátrányosabb helyzetűek” kifejezést a roma kisebbséggel helyettesítjük, rögtön világossá válik, miért is foglalkoztunk ennyit ezzel az elmélettel. Ma például Magyarországon az érettségi bizonyítványt egyre többen szerzik

⁴⁵ Bővebben: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása című recenziót. Delphoi Consulting, 2000.

⁴⁶ Green, 1980. alapján.

meg, ennek következtében a középiskolai végzettség veszt munkaerő-piaci értékéből, és ezzel párhuzamosan csökken a jelentősége azok számára, akik rendelkeznek vele. Akiknek viszont nincs érettségjük, a korábbinál sokkal hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

Manapság közhelyszámba megy, hogy az iskolai végzettség az egyik legfőbb társadalmi mobilitási csatorna. Egyes vélemények szerint egyre fontosabb szerepet játszik a munkahelyek elosztásában és a keresetek alakulásában.⁴⁷ Sokan a roma közösség munkaerő-piaci esélytelenségét is műveltségi okkal magyarázzák. Eszerint a cigányság munkaerő-piaci esélytelenségének alapvető oka az alacsony képzettség ill. szakképzettség, és az alacsony munkakultúra. Azaz műveltségi ok, mely gazdasági értékvesztésben manifesztálódik.⁴⁸

A rendszerváltás óta a munkaerő-piacon egyre nagyobb jelentőséget kap a munkavállalók *emberi tőkéje*, mely tőke felhalmozásának legfontosabb állomása az iskola. Az érettségi bizonyítvány megléte önmagában is, de a felsőfokú intézményekbe való továbblépést tekintve is döntő jelentőségű a munkaerő-piaci pozíciók között. Az alábbi táblázat⁴⁹ adataiból az iskolai végzettség szerinti munkanélküliségi esélyek láthatók, 100-nak véve az általános iskola 8 osztályát végzettek munkanélküliségi esélyét:

A továbbtanulás jelentősége Magyarországon, 1993.

Iskolai végzettség	Arányok a 8 általánoshoz képest	
	munkanélküliségi esélyek	keresetek
8 általános	100	100
Szaktanulmányok	69	106
Érettségi	51	118
Felsőfok	20	153

A fenti adatok alsó becslései a valós arányoknak, továbbá az 1996-tól beinduló gazdasági növekedés valószínűleg tovább növelte a keresetek közötti különbségeket.

Összegzésképpen elmondható, hogy mind a munkanélküliségi esélyek, mind a keresetek alakulása szempontjából rendkívül jelentős előnyt jelent a középiskolai, és különösen a felsőfokú végzettség.⁵⁰ Kertesi az iskolai végzettség és a munkanélküliségi kockázat összefüggéseit vizsgálva megállapítja, hogy a felsőfokú végzettségűekhez képest a középiskolai végzettség 2,5-szörös, a szakmai 3,5-szörös, a 8 osztály 5-szörös, míg a kevesebb, mint 8 osztályos végzettség 10-szeres munkanélküliségi kockázattal jár⁵¹.

A humántőke-elméletek szerint az iskolai végzettség emelkedésével emelkedik az iskolai végzettség piaci értéke is.

⁴⁷ Liskó, 1996.

⁴⁸ Ágó, 1997.

⁴⁹ Kézdi, 1999.

⁵⁰ Kézdi, 1999.

⁵¹ Idézi Liskó, 1996.

Kertesi az 1993-as ELAR-felvétel adatai alapján az iskolai fokozatok megtérülési rátáit állapítja meg (óraberre vonatkoztatva)⁵²:

Iskolai végzettség	Iskolai végzettség relatív értéke (%) (referenciakategória: 8 osztály alatt)
8 osztály	12,64
szakmunkásképző	19,69
középiskola	32,17
felsőfok	58,69

A foglalkoztatási esélyeket tehát erősen befolyásolja az iskolai végzettség. A munkaadók ugyanis olyan munkaerőt alkalmaznak inkább hosszú távon, aki rendelkezni tud a vállalat szervezeti információs tőkéjével. Ez azt a kompetenciát jelenti, amit egy adott munkavállaló birtokol a vállalat felépítéséről, információáramlásáról, a problémák megoldási módjairól. A vállalatok számára tehát az a megfelelő ember, aki rendelkezik ezzel a tudással, vagy meg tudja tanulni (akik tehát alanyai lehetnek a munkaadó befektetésének). Ezek az emberek pedig a magas iskolai végzettséggel rendelkező munkavállalók. Az alacsony végzettségűeket inkább ott alkalmazzák, ahol nincs szükség ilyen ismeretekre, sem pedig tartós munkára.

Az emberitőke-elméletek szerint az ember azért tanul, mert ez később megtérül számára. Amint ezt a fenti táblázat mutatja, pénzben is megéri tanulni. Csakhogy ez a megtérülés a viszonylag távoli jövőben érhető csak el. A befektetés input oldala viszont azonnali kiadásokkal jár a befektető (legtöbbször a szülő ill. az eltartó) számára: utazás, kollégium, tandíj, taneszközök, a tanuló elmaradt keresete stb. A cigány családok esetében ez a választási kényszer még kielezettebb, hiszen anyagi körülményeik folytán a szülők inkább hajlanak az azonnali, de kisebb bevételek előnyben részesítésére hosszú távú befektetés helyett (konkrétan lásd jelen dolgozat III. fejezetét).

Mindkét elmélet alapján megállapítható tehát, hogy a magasabb iskolai végzettség jelentős előnyökkel jár a cigány népesség számára a hazai munkaerő-piacon. Ezek után vizsgáljuk meg, pontosan milyen is a roma népesség helyzete a hazai iskolarendszerben, különös figyelmet fordítva a középfokú iskolákra.

Bár az általános iskola elvégzése terén javultak az arányok,⁵³ magasabb iskolai szinteken nem tapasztalható javulás a romák helyzetében. A cigány – nem cigány távolság nőtt a továbbtanulás, a középiskolába jutás tekintetében. A három továbbtanulási út közül csak a szakmunkásképző nyílt meg a romák előtt, ami pedig tudvalevőleg zsákutca a magyar oktatási rendszerben.⁵⁴ Hátrányos helyzetük a középiskola elvégzését illetően óriási, ezt szemlélteti az alábbi táblázat:⁵⁵

---

⁵² Kertesi, 1995.

⁵³ Kemény-Kertesi alapján, idézi Liskó, 1996.

⁵⁴ Kemény, 1999.

⁵⁵ Kézdi, 1999.

A 20 évesnél idősebb népesség iskolázottsága (%) Magyarországon 1993-ban

Iskolai végzettség	Romák	Nem romák
0-7 általános	43	19
8 általános	41	25
Szakiskola	2	1
Szaktanácsképző	12	21
Érettségi	2	24
Felsőfok	0	10
Összesen	100	100

A roma adatok forrása: 1993-1994. évi reprezentatív cigányfelvétel.

A nem roma adatok forrása: KSH munkaerő-felvétel, 1993. ősz, nemzetiségi felvétel.

Az adatokból több tanulság is kiolvasható. Azt már említeni sem kell, hogy összességében a romák iskolai végzettsége sokkal alacsonyabb a nem romákénál: közel felüknek (43%) nincs befejezett általános iskolai végzettsége, csupán 16%-uknak van középiskolai, és 0,5% alatti a felsőfokú végzettségűek aránya az 1993-1994-es reprezentatív vizsgálat alapján. Továbbá fontos megemlíteni, hogy a középfok szintjén belül a cigányok többségének szaktanácsképző végzettsége van. A medián roma 8 általános, a medián nem roma szaktanácsképző végzettségű.

A továbbtanulási arányokról elmondható, hogy amíg a többségi társadalom fiataljainak 80%-a tanul tovább általános iskola után, addig a cigány fiataloknak csak 20%-a. A szakiskolai továbbtanulási arány ugyanakkora, a szaktanácsképző intézetekben a nem roma továbbtanulás kétszerese, az érettségit adó középiskolákban *tizenötösöröse* a roma továbbtanulási aránynak. Kézdi a cigányok továbbtanulási döntéseiben a következő meghatározókat említi: az oktatásnak tulajdonított alacsonyabb várható haszon,⁵⁶ az időbeli összehasonlítások különbözősége (rövid távú haszon előnyben részesítése, lásd fent) a magasabb költségek (a roma háztartások rosszabb anyagi körülményeihez viszonyítva), ill. a családon belüli döntések eltérő volta.

A továbbtanulásra vonatkozó következtetéseket az 1993-1994-es reprezentatív vizsgálatból nem lehet levonni, mivel az adatbázisban túl kevés a roma továbbtanulók esetszáma. Ezért Kertesi-Kézdi külön felvételt végzett ebben a vonatkozásban.⁵⁷ Arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolától való távolság nem játszik perdöntő szerepet a romák továbbtanulásában. Továbbá ezekben a roma háztartásokban tudatos családi stratégiák figyelhetők meg: mindegyik gyermeket igyekeznek taníttatni (megjegyzendő, hogy e családokban a szülők átlagosan iskolázottabbak). Meghatározó tényező a továbbtanulás várható hasznának megítélése.

Az 1985. évi közoktatási törvény 1990. évi módosítása annyiban érintette közvetlenül a szakképzést, hogy lehetővé tette ugyan a gimnáziumok lefelé való terjeszkedését (ti. a 14 éves kor előtti beiskolázást), de ezt a jogot nem adta meg a középfokú szakképző in-

---

⁵⁶ Lásd: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása. Delphoi Consulting. 2000. c. recenzió A család és az iskola kapcsolata c. fejezete

⁵⁷ Továbbtanulási ösztöndíjat kapott és továbbtanuló roma fiatalokat ill. családjaikat kérdezték le. Részletesen lásd: Kézdi, 1999.

tézményeknek. Mindez tehát csökkentette a legjobb szakképző iskolák rekrutációs bázisát. A szakképző intézmények működésének megítélését nehezíti, hogy nincsenek pontos adatok arról, hogy legalább közelítőleg mekkora a középfokú szakképző iskolák száma.⁵⁸

A fenti táblázat alapján már megállapítottuk, hogy a továbbtanuló cigányok többsége szakképző iskolákba jár. Ezért most ezeket az iskolatípusokat vesszük szemügyre, mint a romák számára elérhető és jelentőséggel bíró továbbtanulási intézményeket. A koncepció, melyet Liskó⁵⁹ is felvázol, a következő: a cigány népesség iskolai végzettségének javítását az iskola középszintjén, ezen belül a szakmunkásképzőknél kell kezdeni (lásd első táblázat). Tulajdonképpen kettős célról van szó, melyek kölcsönösen feltételezik egymást. Az egyik az általános iskolai képzésük színvonalának emelése, és ennek segítségével a másik nagyobb arányú részvételük a szakképzésben. Az elérendő állapot egy szakmunkás többségű cigány középréteg, mely a cigány értelmiség utánpótlását biztosítani tudná. Aból, hogy középiskolai szinten a romák legnagyobb arányban a szakmunkásképzésben vesznek részt, sokan említik a "cigány középosztály" fogalmát. Az említett, cigány fiatalok továbbtanulását vizsgáló Kertesi-Kézdi felmérés azt mutatta, hogy azokban a roma háztartásokban, ahol van továbbtanuló fiatal, a szakmunkás végzettségű apák aránya 30% alatt maradt. A cigányság szakoktatását nehezítő körülmények közül Liskó a következőket említi:

- 1.) cigány családok rossz viszonya az iskolával, a szülők viselkedési mintáik és korábbi iskolai tapasztalataik folytán képtelenek gyerekeik sikeres iskolai menedzselésére.
- 2.) a többségi társadalom előítéletei a tanulmányi sikertelenség érzéséhez vezetnek.
- 3.) a szakmai iskolákban fontos tényező a szülő ill. szülők szakképzettsége, ami a romák esetében nincs meg, továbbá a szakmunkás szubkultúra cigányellenessége.⁶⁰
- 4.) A rendszerváltás előtti időszakban a cigányság az alacsonyabb presztízsű nagyipari szakmákat sajátította el. Az 1989 utáni leépítések elsősorban ezeket az ágazatokat érintették. Megszűntek a nagyüzemi gyakorlólhelyek is, az új gyakorlat szerint ezeket a kisvállalkozók biztosítják, és sok esetben e helyeket "meg kell venni", amit a rossz anyagi körülmények között élő cigányság nehezen tud megtenni.⁶¹
- 5.) tanulási motiváció szerepe a romáknál alacsony: szülők "karrierje" miatt, továbbá a cigányoknál fellelhető szaktudás (lásd hagyományos cigány mesterségek) nem iskolában szerzett ismeretekre alapozódnak, ugyanúgy, ahogy a "törvényesség határát súroló tevékenységek" sem, melyek az iskolai karrier alternatívájaként merülhetnek fel.
- 6.) végül az iskola költségei (lásd fent).

Főleg a munkanélküliség kezelésére jött létre regionális átképző központok hálózata, ahol szakképzés is folyik. A rendszerváltással együtt járó gazdasági változások ellenére 1995-ig a szakképzésben a szakmák ágazati megoszlása nem változott, nem nőtt sem a mezőgazdasági, sem a nem ipari irányokban történő képzés aránya, legfeljebb 1-2 százalékponttal. Az ebből fakadó problémát Martonfi így fogalmazza meg: "Az, hogy a szakképzésben az ipari

⁵⁸ Martonfi, 1995.

⁵⁹ Liskó, 1996.

⁶⁰ Lásd Csákó-Liskó kutatását, 1994. Idézi Liskó, 1996.

⁶¹ A tanműhelyek számának csökkenéséről részletesen lásd Martonfi, 1995.

szakmáknak a jelen (és jövő) munkaerő-piaci igényeihez képest való túltreprezentáltsága bajt hoz azokra, akik e képzést elszenvedik, mindannyiunk számára nyilvánvaló.” A szakképzésben a legjelentősebb eredményt az ún. világbanki iskolákhoz kapcsolódó központi fejlesztési program jelentette. Ezekben az iskolákban a két éves általános alapozó szakaszt újabb két éves szakmai alapozó szakasz követi.⁶²

Kertesi vizsgálata⁶³ szerint a nem cigánygyerekek kétharmada 8 általánosnál magasabb iskolai fokozatot ért el, a cigányoknak csak 6%-a. A nem romáknak hatszorosa az esélyük a szakmunkásképző, ötvenszeres a középiskola elvégzésére. Az esélyegyenlőtlenségek tehát Kertesi szerint az általános iskola 8 osztálya utáni továbbtanulásnál keletkeznek. Így a cigánygyerekek iskoláztatását elősegítő programoknak a középiskolai felvételekre kell koncentrálnia. Az esélyegyenlőtlenségek időbeli alakulását⁶⁴ szemügyre véve Kertesi megállapítja, hogy a cigánygyerekek relatív helyzete romlott. Általában csökkent a szakmunkásképzőkbe jelentkezők aránya, két okból. A nem cigányok inkább középiskolába jelentkezték, a cigányok összességében kevesebben jelentkezték valamilyen középszintű intézetbe. A lemorzsolódási arányok: az első évfolyamot megkezdett romák 50%-a fejezi be tanulmányait, a nem romák 77%-a. A kilencvenes években felértékelődött a tudás, nőttek az iskolai végzettségtől függő kereseti különbségek. Az általános iskolai és a szakmunkás végzettség leértékelődött, a felsőfok értéke viszont ugrásszerűen megnőtt. Kertesi azt a hipotézist állítja fel, miszerint a gazdasági fejlődéssel és az átalakuló technológiával a munkafolyamat is átalakul úgy, hogy ez kihat az iskolai végzettségek megítélésére, értékére is. Éppen azoknak az iskolakategóriáknak a piaci értéke emelkedett az elmúlt évtizedekben, melyekben a cigányság pozícióromlása a legtekintélyesebb. Kertesi kijelenti, hogy erőteljes állami beavatkozás nélkül a lemorzsolódás felszámolására nincs esély.

Eddig csak arról volt szó, hogy az elvégzett ill. félbehagyott iskolai milyen következményekkel jár a munkaerő-piacon. Kemény híva fel arra a figyelmet, hogy nem mindegy, ki hány évesen fejezi be az általános iskolát.⁶⁵ A középiskolába jutásnál azok esélyesebbek, akik 14-15 évesen fejezik be a 8 osztályt.

A 8 osztályt teljesítő roma fiatalok aránya (%) életkor szerint

Életkor	8 osztályt elvégzők aránya (%)
14	31,3
15	43,6
16	62,7
17	64,4
18	77,7

A továbbtanulás esélyei nőnek, köszönhetően többek között annak, hogy a 15 év alatti évfolyamok létszámai csökkennek az egész népesség viszonylatában. Amíg Kertesi vizsgálatában a középiskola első évfolyamába bejutó roma fiatalok aránya az általános iskola nyol-

⁶² Martonfi, 1995.

⁶³ Az iskolai pályafutását 1981-ben megkezdő generációt vizsgálta a romák iskolai regisztrációja alapján, ami 1993-ig volt érvényben. Kertesi, 1995.

⁶⁴ Az 1980/81-es, 1984/85-ös és az 1989/90-es generációk adatai alapján.

⁶⁵ Kemény, 1999.

cadikosaihoz viszonyítva 1981-1989-ig romló tendenciát mutatott (1989-ben ez az arány 3,07%), addig Kemény 1993-ban ezt az arányt 10,6%-ban állapítja meg. A romló tendencia tehát javulóra fordult. Ennek okát Kemény egyrészt a demográfiai apályban látja: alacsonyabb létszámú életkori kohorsz tagjainak nagyobb az esélye azonos számú hely betöltésére. A teljes népességben a 8 osztályt végzettek 97,7%-a tanul tovább, a romák esetében ez az arány 51,2%, ahogy a következő táblázat is mutatja⁶⁶:

A nyolcadikosokhoz viszonyított bejutási arányok, 1993.

Iskola típusa	Teljes népesség	Roma népesség
Szakiskola	6,0	9,4
Szaktanulmányképző	35,5	31,2
Szakközépiskola	32,0	10,0
Gimnázium	24,2	0,6
Középiskola együtt	56,2	10,6
Összesen	97,7	51,2

A javuló tendenciát elősegítő másik tényező a jogszabályok folytán létrejövő új intézmények (felzárkóztatás, tehetséggondozás, ösztöndíjak stb.) kialakulása. Végül az is meghatározó, hogy a romák a korábbiakhoz képest másként ítélik meg az iskolát, a továbbtanulást. Kemény prognózisa szerint a jövőben a középiskolába bejutó cigányok létszáma és aránya javulni fog, ugyanakkor a lemorzsolódás is nagyobb lesz.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a munkaerő-piaci esélyeket befolyásoló egyik legfontosabb tényező az iskolai végzettség. Azt is bemutattuk, hogy a roma kisebbség helyzete igen hátrányos e tekintetben, és hogy munkaerő-piaci esélyeik javításához elengedhetetlen annak elősegítése, hogy nagyobb arányban vegyenek részt az iskolai képzésben, különös tekintettel a közép- és felsőfokú intézményekre.

II.2.5. Területi egyenlőtlenségek a munkaerőpiacon

Regionális szinten elmondható, hogy Budapest ill. Pest megye (központi régió) kiemelten jó helyzetben van munkaerő-piaci szempontból. A központi régió munkanélküliségi szintjét több mint kétszeresen meghaladja az összes többi régió átlaga.⁶⁷ A központi régióhoz hasonlóan kedvező az arány Nyugat-Dunántúlon (Győr, Vas, Zala megyékben), Kelet- és Észak-kelet Magyarországon viszont az országos átlagnál rosszabb a helyzet, a régió munkanélküliségi rátái az országos átlag másfélszeresét adják.

Megyei szinten Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun megyékben jellemző a munkanélküliek kiemelkedően magas aránya.

A település jogállását tekintve a munkanélküliek erőteljesen felülreprezentáltak a községekben és alulreprezentáltak Budapesten és a megyeszékhelyeken, ez általánosan jellemző

⁶⁶ Kemény 1995. és 1999.

⁶⁷ Schwertner, 1995.

romákra és nem romákra egyaránt. Az aktív keresőknek csak 36,3%-a községi lakos, mégis közülük kerül ki a munkanélküliek 53,9%-a, ugyanakkor míg a lakosság 40%-a él Budapesten és a megyeszékhelyeken, a munkanélkülieknek csak 25%-a "városlakó".⁶⁸ Kemény István⁶⁹ az 1993-as KSH és saját adatai (1993/94-es reprezentatív cigánykutatás) alapján hasonlítja össze a roma és nem roma munkanélküliségi rátákat mint az 1993-ban regisztrált munkanélküliek és a gazdaságilag aktív népesség hányadosát. Településtípusokra bontva:

Település típusa	Roma	Nem roma
Budapest	32	8
Megyeszékhely	48	11
Egyéb város	52	12
Községek	52	17
Országos	49,7	12,5

A táblázat első pillantásra azt mutatja, hogy romákat és nem romákat egyaránt érintik a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségei. A roma népesség esetében a munkanélküliségi ráták településtípus szerinti megoszlása nem mutat olyan elképesztő méretű egyenlőtlenséget, de figyelembe kell vennünk, hogy a cigányok munkanélküliségi rátája 3,5-szöröse a nem cigányokénak, ami természetesen nem tulajdonítható kizárólag a területi egyenlőtlenségeknek, és másrészt –ami különösen fontos- szem előtt kell tartanunk a roma népességnek a teljes populációhoz képest eltérő területi megoszlását. A romák a községekben felülreprezentáltak: 61,3%-uk él falvakban és csak 9%-uk Budapesten, a nem roma népességnek viszont 38-a él községekben és 20%-uk budapesti. Roma és nem roma népesség területi megoszlásában tehát nagy az eltérés, így a táblázat arról is beszél, hogy a roma népességet súlyosabban érintik a településtípusok közötti munkaerő-piaci egyenlőtlenségek, hiszen a cigányságnak majdnem kétharmada él az álláslehetőségeket leginkább nélkülöző kistelepüléseken.

A foglalkoztatottsághoz szokottak aránya a munkaképes korúak százalékában településtípusonként⁷⁰

Településtípus	Cigány	Nem cigány
Budapest	54,6	84,1
Vidéki város	69,9	80,4
Község	56,3	74,2
Országosan	60,2	78,9

A munkaerőpiacról kiszorult cigányok aránya a foglalkoztatáshoz szokott munkaképes korúak százalékában a településtípusok és a településszintű munkanélküliségi ráták kombinált kategóriáiban (zárójelben a szóban forgó kombinált településkategória százalékos részesedése a munkaképes korú magyarországi cigány népességből)⁷¹

Településtípus	Településszintű munkanélküliségi ráta	Összesen
----------------	---------------------------------------	----------

⁶⁸ Schwertner, 1995.

⁶⁹ Kemény, 1995.

⁷⁰ Kertesi, 1995.

⁷¹ Kertesi, 1995.

	0-10%	10-20%	20% fölött	
Budapest	38,4 (10,8)	-	-	38,4 (10,8)
Vidéki város	20,4 (8,7)	39,1 (19,8)	21,0 (1,0)	32,8 (29,5)
Község	31,3 (2,1)	35,1 (28,0)	52,3 (29,7)	43,2 (29,8)
Országosan	29,4 (21,6)	36,9 (47,8)	50,8 (30,6)	39,1 (100)

“A községi lakóhely alapvetően a rendszerváltás óta vált a cigányság munkaerőpiacról való kiszorulásának egyik meghatározó forrásává”⁷² A munkaképes korú cigány népesség egyharmada él a legelmaradottabb, a munkanélküliség által leginkább sújtott községekben, és csak 21,6%-uk lakik a munkaerő-piaci szempontból előnyösebb területeken.

A hátrányos helyzetű, elmaradott községekből szinte lehetetlen az elvándorlás, mivel pont a térség kilátástalan helyzete miatt itt nagyon alacsonyak az ingatlanárak, az elköltözni vágyók többségének az egyetlen vagyona az ingatlan, amelyben él, de ennek piaci értéke meg sem közelíti a fejlettebb települések ingatlanárait, így a válságrégiók kistelepüléseinek lakói röghöz kötöttek, más lehetőségek híján örökre a nyomor foglyai maradnak. *Minél nagyobb egy településen a cigányok aránya, annál többen vándorolnak el a nem romák közül.* Ez első sorban két tényezőnek tudható be: egyrészt a magasabb iskolai végzettség növeli az elvándorlás lehetőségét, mert nagyobb a valószínűsége, hogy egy kedvezőbb helyzetben lévő településen sikerül megfelelő munkát találni; másrészt a migráció inkább a fiatalokra és egyedülállókra jellemző. A romák többsége azonban nagycsaládos, és mint tudjuk iskolai végzettség tekintetében kiemelten hátrányos helyzetű. A képet még tovább rontja az, hogy az alacsony ingatlanárak vonzóak a munkanélküli cigányok számára, ezért nagy számban vándorolnak be az elmaradott régiók községeibe.⁷³ A romák és nem romák eltérő migrációs stratégiái tehát növelik a romák arányát a válságkörzetekben. “Az érintett településeken a ma már visszafordíthatatlannak tűnő bomlási és sorvadási folyamatok következtében olyan önszerveződésre képtelen, csonka társadalmak jöttek létre, amelyek életében az öröklött kulturális tradíciók hiányából, az iskolázatlanságból és szakképzetlenségből, vagyis a szegénységből eredő és a települési hátrányok összeadódnak.”⁷⁴

Az ország térképét munkaerő-piaci szempontból sokan és sokféleképpen rajzolták meg. Bánfalvy⁷⁵ a munkaerő kvalitása alapján három *regionális válságtípust* különböztet meg:

1. Elmaradott kistelepülések, ahol korlátozottak az alternatív munkaerő-piaci terepek és rossz a munkaerő minősége.
2. Hagyományos ipari körzetek, melyekre a kvalitásos munkaerő-kínálat jellemző, de szűkös és strukturálisan eltérő a kereslet.
3. Hagyományos ipari válságkörzetek perifériái, melyek nem a helyi válság, hanem egy másik régió válsága miatt kerültek hátrányos helyzetbe.

Szintén három régiót különít el az informális foglalkoztatottság lehetősége szempontjából. Röviden összefoglalva: hátrányos helyzetű régióknak itt a válságövezetek nagyvárosait lehet tekinteni, mivel itt nincs lehetőség háztáji mezőgazdasági tevékenységre és még a feketegazdaságban is nehéz munkát találni. Ilyen vonatkozásban előnyös helyzetben vannak a határmenti és az idegenforgalmi régiók, ahol jellemző az önkéntes (és passzív) munkanélküliség,

⁷² Kertesi, 1995.

⁷³ Ábrahám-Kertesi, 1996

⁷⁴ Havas, 1994. Idézi Kertesi, 1995.

⁷⁵ Bánfalvy, 1997.

mivel a feketegazdaság és a külföldi munkavállalás lehetősége inkább az informális szektorba irányítja az embereket. Ugyancsak előnyös helyzetben vannak a községek, ahol a háztáji gazdálkodásra nyílik lehetőség.⁷⁶

Fazekas Károly⁷⁷ helyi munkaügyi központtal rendelkező foglalkoztatási körzeteket vizsgált vállalkozási, ipari, szolgáltatási és mezőgazdasági kapacitás vonatkozásában. A vizsgált kistérségek az ipari kapacitás és a vállalkozási kapacitás faktorai mentén négy egymástól elkülönülő csoportba rendeződtek:

1. Ipari – vállalkozói térség: a működő ipari nagyvállalatok mellett jó vállalkozói kapacitás jellemző. Ide lehet sorolni Budapestet és a dél-dunántúli kistérségeket, e körzetekben él az ország lakosságának 55,7%-a és regisztrált munkanélküliek 43,5%-a.
2. Nem ipari vállalkozói térség: Balaton környéki települések, Dél-Alföld. A lakosság 17%-a és a munkanélküliek 18%-a él ebben a régióban.
3. Ipari-nem vállalkozói térség: Közép- és Kelet-Alföld a lakosság 9,2- a regisztrált munkanélküliek 12,4%-ával.
4. Nem ipari és nem vállalkozói térség: Észak és Észak-kelet Magyarország, ahol az ország lakosságának 18%-a és a regisztrált munkanélküliek 26%-a él.

A *vállalkozási kapacitás* faktornak ott voltak magas értékei, ahol jók az infrastrukturális adottságok és a munkaerő fiatalabb és képzetesebb. A térségek munkanélküliségi rátái elsősorban a vállalkozási kapacitással álltak összefüggésben, a vállalkozási kapacitás viszont a piaczgazdaságra való áttérés infrastrukturális adottságainak meglététől vagy hiányától függ: a legrosszabb infrastrukturális adottságokkal a *nem ipari és nem vállalkozói* települések rendelkeztek, ahol az országos arányhoz képest jóval több a munkanélküli. Az ilyen települések válságos helyzetét erősíti az a tény, hogy megnőtt helyi munkaerőpiacok zártsága, mivel a városi munkalehetőségek csökkenése eltüntette az ingázókat, és a TSZ-ek átalakulásával megszűnt a korábbi "foglalkoztatási kötelezettség".

Ábrahám-Kertesi⁷⁸ a regionális egyenlőtlenségeket két tényezővel magyarázza (ők is az Országos Munkaügyi Központ körzeteit tekintik alapegységnek):

1. A cigány népesség aránya az adott körzetekben
2. A körzetek általános iskolázottsági szintje

E két tényező illetve a térség ipari és mezőgazdasági infrastruktúrája alapján az ország öt nagyobb régióra tagolható:

1. Észak-Kelet: a szocialista nehézipar összeomlása elsősorban ezt az ország-részt érintette, rossz a mezőgazdasági infrastruktúra, a népesség iskolai végzettsége alacsony, magas a cigányok aránya.
2. Dél-Kelet: jellegzetesen mezőgazdasági régió, de jellemző a magánvállalkozások magasabb aránya, a cigányok aránya alacsony és a népesség iskolázottsága is alacsony.
- 3., 4. Központi és az észak-nyugati régió: az átlagos iskolázottsági szint magas, alacsony a romák aránya, jók a foglalkoztatási mutatók.

⁷⁶ Bánfalvy, 1997.

⁷⁷ Fazekas, 1993.

⁷⁸ Ábrahám-Kertesi, 1996.

1. Dél-Nyugat: mezőgazdaságilag elmaradott, de iparilag fejlett körzet, az iskolázottság közepes, a cigányok aránya magas.

1993-ig az észak–keleti régió játszott döntő szerepet az országos munkanélküliségi ráta növekedésében, de '93 után elvesztette jelentőségét, mivel a rendszerváltás utáni viharos munkaerő-piaci átalakulás ekkor már lezárult, nem növekedett tovább azoknak a száma, akiknek állása a gazdasági átalakulás áldozata lett. 1995-től az elmaradottabb régiókban némileg nőnek a munkavállalási esélyek, a fejlettebb régiókban viszont csökkentek. *Havas-Kertesi* lehetséges okként a *kvázi-foglalkoztatottságot* említi, azt a jelenséget, mikor a segélyre jogosultak köréből kikerültek egy ideig közhasznú munkát végeznek, hogy újra megszerezzék jogosultságukat.

A rendszerváltás utáni egy-két évben a körzetek munkanélküliségi rátái közti különbségeket a cigány népesség arányaiban lévő különbségek határozták meg, tehát a 90-es évek elején *etnikumfüggő regionális egyenlőtlenségről* lehetett beszélni. 1994-től az iskolázottsági szint vált döntő tényezővé: az etnikumfüggő regionális egyenlőtlenséget az *emberitőke-függő egyenlőtlenségek* váltották föl. Ezt a tendenciát azonban érdemes részleteiben is megvizsgálni.

*Cigány és nem cigány országos munkanélküliségi ráták. Cigányok aránya a munkanélküliek között, 1990, 1993.*⁷⁹

	1990	1993
Országos munkanélküliségi ráta	3,8	20,08
Cigány munkanélküliségi ráta	18,04	52,66
Cigányok aránya a munkanélküliek között	29,38	18,58

A fenti táblázat azt mutatja, hogy 1990-ben több mint 10%-al magasabb volt a cigányok aránya a munkanélküliek között, mint 1993-ban. Közismert, hogy a gazdasági átalakulás korai szakaszában az elbocsátások először a szakképzetlen, alacsony iskolázottságú munkaerőt érintették. Az is közismert, hogy a cigányok felülreprezentáltak az alacsony iskolai végzettségűek körében. A cigányok azonban felülreprezentáltak a hasonlóan alacsony képzettségű munkanélküliek között a munkanélküliség korai szakaszában, egyértelmű tehát, hogy a cigányokat bocsátották el elsőként, ami azt jelenti, hogy a 90-es évek elején (is) volt *etnikai alapú foglalkoztatási diszkrimináció*. “Minél alacsonyabb iskolázottságú egy körzet, annál súlyosabb a foglalkoztatottság válsága. Ezt az összefüggést leplezi el az a tény, hogy a cigányokkal szembeni diszkrimináció ott, ahol magas a cigányok aránya, eszköz volt arra, hogy az alacsony iskolai végzettségű nem cigányokat a munkaerőpiacon tartsa.”⁸⁰ Az iskolázottság jelentősége akkor kezd növekedni, mikor a roma népesség nagy része már kiszorult a munkaerőpiacról. Ezzel azonban már áttevünk a cigány munkanélküliség következő problémakörére.

II.2.6. Foglalkoztatási diszkrimináció

Az eddigieket összefoglalva azt találtuk, hogy a roma munkanélküliség azért olyan nagy arányú, mert a cigányság iskolázottsága jóval alacsonyabb az országos átlagnál, a roma népesség lakóhelyét tekintve az ország válságrégióiban koncentrálódik, tipikus munkahelyei

⁷⁹ Forrás: Ábrahám-Kertesi, 1996.

⁸⁰ Ábrahám-Kertesi, 1996.

azokban az ágazatokban voltak, melyek a rendszerváltás után szinte teljesen megszűntek, vagy legalábbis elvesztették jelentőségüket. Mindezek lehetséges okai a cigány munkanélküliségnek, de nem adnak teljesen kielégítő magyarázatot a roma és nem roma munkanélküliségi ráták közt mutatkozó –talán túlzottan nagy mértékű- különbségre.

A Gallup Intézet intolerancia vizsgálata szerint⁸¹ 1997 végén a megkérdezettek 50%-a (!) mondta magáról, hogy idegenkedik a cigányoktól. Naivitás volna azt feltételezni, hogy a roma kisebbséggel szembeni intolerancia nem jelenik meg a munkahelyeken. A munkaerőpiacon azonban nagyon nehéz tetten érni az ilyen előítéleteket, különösen akkor, ha a törvényi szankcióknak akarunk érvényt szerezni. Mint az előző fejezet végén is láttuk, bizonyos adatok mégis meggyőzően bizonyítják, hogy Magyarországon sajnos jelen van a munkaerőpiacról etnikai alapon kizorító diszkrimináció. “1993 végén a nyolc osztálynál kevesebbet végzett nem cigányoknál a munkanélküliségi ráta 23,1% volt, a cigányoknál 59%. A nyolc osztályt végzett nem cigányoknál a munkanélküliségi ráta 17,5%, a cigányoknál 48,7%, és ugyanilyen nagyok a különbségek a szakmunkásképzőt végzetteknel és az érettségizetteknél is.”⁸² Az alacsony iskolai végzettségen és a munkaerő-piaci szempontból kedvezőtlen területi megoszláson túl tehát az etnikai diszkrimináció is szerepel a magas cigány munkanélküliségi ráták okai között. A foglalkoztatási diszkrimináció, bár szinte mindenhol jelen van, különösen erős az ország azon régióiban, ahol nagy a verseny az alacsony képzettséggel is betölthető állások iránt, és “ahol az alacsony iskolázottságú többség munkanélküliségi problémája a legkönnyebben egy alacsony képzettségű kisebbség diszkriminációja árán könnyíthető”.⁸³

Kertesi⁸⁴ a roma és nem roma népesség keresetbeli különbségeit modellálta, s azt találta, hogy az iskolai végzettség, lakóhely, és a demográfiai tényezők mint független változók a különbségeknek csak 64,39%-át magyarázzák, a fennmaradó, meg nem magyarázott hányad teljes egészében betudható az etnikai hovatartozásnak. Ugyanakkor a munkaerő-piaci diszkrimináció általában kevésbé érződik a fizetésekben, inkább a felvételnél ill. az elbocsátásoknál van jelen. Az olyan munkahelyeknél, melyek nem igényelnek magas iskolázottságot vagy nagyon speciális szaktudást, a munkaadók Magyarországon nem használnak költséges felvételi szűrőket. Már csak azért sem, mert tudják, hogy a roma jelentkezők között kisebb valószínűséggel található olyan munkaadót, aki megfelelhetne az elvárásoknak, így a felvételnél eleve diszkriminálni fogják őket, hiszen ez is egy lehetséges hatékony szűrési eljárás, ráadásul egyszerű és olcsó. “A statisztikai diszkrimináció költségcsökkentő hatású, s ezért –bármilyen szomorú is- a munkaadó szempontjából ökonómiaailag racionális. Még az előítéletektől leginkább mentes munkaadónak is meg kell fontolnia, megéri-e számára drága munkaügyi apparátust működtetni, ha egyszer nagy biztonsággal képes külsőleg megfigyelhető jegyek (nem , életkor, etnikai hovatartozás) alapján a jelentkezők közül kirostálni a számára várhatóan nem megfelelő dolgozókat.”⁸⁵ “Empirikus” bizonyíték erre, hogy a Magyar Helsinki Bizottság 1996-os kiadványában beszámol arról, hogy egyes munkaügyi központok eleget tesznek a munkáltatók kérésének, miszerint ne közvetítsenek számukra cigány munkanélkülit, illetve a cigány munkanélkülieket a nyilvántartásokban jelekkel (pl. *, C betű) megkülönböztetik a nem cigányoktól.⁸⁶

⁸¹ Idézi Kemény, 1999.

⁸² Kemény, 1999., 249.o.

⁸³ Ábrahám-Kertesi, 1996.

⁸⁴ Kertesi, 1995. 39.o.

⁸⁵ Kertesi, 1995.

⁸⁶ Baksai, 1998

II.2.7. A tartós munkanélküliség

A munkanélküliség már önmagában is súlyos pszichikai terhet ró az egyénre: meglazul az a szociális hálózat (network), aminek fontos részei voltak a munkahelyen teremtett, megszokott, hétköznapi interakciók, a rendszeres tevékenység hiányával eltorzul az idő észlelése, csökken az önbecsülés, megjelenik a feleslegesség érzése. Minél hosszabb ideig van távol az egyén a munkahely világától, annál nagyobb mértékben veszíti el azokat a korábbi jártasságait, melyek értékessé tehetik a munkaerőpiacon. Emellett a társadalomban jelen van a munkanélküliekkel szembeni előítélet, a munkaadók általában nem szívesen alkalmaznak munkanélkülieket. „Legjellemzőbb a barátokon, ismerősökön vagy hirdetések útján való elhelyezkedés, illetve a közvetlen állásból-állásba típusú mozgás, ami csökkenti ugyan a foglalkoztatásból a munkanélküliségbe kiáramlók számát, de a tartósan munkanélküliek esélyeit rontja.(...) A pszichikai teher és a diszkrimináció a munkáltatók részéről lankasztja a tartósan munkanélküliek álláskeresési aktivitását, ennek hiányában pedig már csak passzív munkanélküliségről beszélhetünk.”⁸⁷

A munkanélküliek közel fele, a nem regisztrált munkanélküliek többsége veszélyeztetett, hogy tartósan kiszorul a munka világából, és így a szociális ellátó rendszerek gondoskodására szorul.⁸⁸

A szakirodalom – legalábbis a KSH munkaerő-felvételei- tartósan munkanélkülieknek azt tekinti, aki 12 hónapja vagy annál hosszabb ideje folyamatosan keres munkát. *Csaba Erika*⁸⁹ 1992 és 1997 közti időszakban vizsgálja a tartós munkanélküliség alakulását, és a tartósan munka nélkül lévők szociológiai jellemzőit. Az alábbiak az ő megállapításaira épülnek.

A KSH adatai szerint a munkanélküliség átlagos időtartama az 1992. évi 7,7 hónapról 1997-re 17,7 hónapra nőtt. A tartósan munkanélküliek aránya az összes munkanélkülihez viszonyítva 1995-től meghaladja az 50%-ot. 1997. végén a munkanélküliek 51,3%-a 12 hónapnál, 23,5%-a 25 hónapnál hosszabb ideje keresett munkát.⁹⁰

1993-tól a munkanélküliek között folyamatosan csökken az alacsony (nyolc általános vagy annál kevesebb) iskolázottságúak aránya, ugyanakkor a két időszak között 7 százalékponttal nőtt a szakmunkásképzőt, ill. szakiskolát végzetteké. A tartósan munkanélküliek között nem nagyobb az alacsony iskolai végzettségűek aránya, mint általában a munkanélküliek között, viszont az elmondható, hogy az érettségivel rendelkezőket kevésbé sújtja a tartós munkanélküliség.

Magyarországra jellemző, hogy a munkaerő nem mobil, a munkaadók általában nem vállalják az utazás költséget, a családok pedig nem tudják vállalni a költözéssel (lakásvásárlással, lakásbérlettel) járó költségeket. A munkaerő tehát helyhez kötött, lehetőségeit a régió munkaerő-piaci helyzete határozza meg. A legtöbb tartósan munkanélküli a hagyományosan rossz helyzetben lévő észak-keleti régióban található, 1997-ben arányuk 54%; települési szinten a községekben jellemző a tartósan munkanélküliek nagyobb aránya.

---

⁸⁷ Csaba, 1999.

⁸⁸ Gere, 1999.

⁸⁹ Csaba, 1999.

⁹⁰ Gere, 1999.

Ágazati besorolás szerint: a tartósan munkanélküliek felülreprezentáltak a mezőgazdaság, bányászat, kohászat, gépipar, szállítás, raktározás területén.

A korábban tartós munkaviszonnal rendelkező romák körében jóval magasabb azoknak az aránya, akik két éve (!) vagy több mint két éve vannak állás nélkül, mint a nem romák esetében. "Az iskolából kikerült cigány fiatalok helyzete is igen rossz. A tartós munkanélküliek arány körükben legalább 40%-al haladja meg az azonos életkorú, nem cigány pályakezdekők megfelelő adatát."⁹¹

Azon fiatalok aránya az adott (más nem tanuló) népességcsoport százalékában, akiknek 1993. szeptember-november hónapjaiban már legalább két éve nem volt munkájuk (%)⁹²

Befejezett iskolai végzettség	18-19 éves			20-24 éves		
	cigány	nem cigány	cigány felülreprezentáció mértéke	cigány	nem cigány	cigány felülreprezentáció mértéke
8 osztály	53,8 (N=48)	37,9 (N=262)	1,41	44,0 (N=104)	27,4 (N=605)	1,6
Szakmunkásképző	-	-	-	25,8 (N=42)	12,0 (N=1355)	2,15

A zárójelben a súlyozatlan esetszámok szerepelnek.

Bizonyos fenntartással kell kezelnünk a fenti táblázat adatait, mert a romák esetében ebből a kis esetszámból tudunk csak levonni következtetéseket. A szakmunkásképzőt végzett cigány fiatalok a táblázat alapján kétszer akkora valószínűséggel nem tudnak huzamosabb ideig elhelyezkedni, mint nem cigány sorstársaik. Ez azért is elgondolkodtató, mert a roma népesség körében a szakmunkások képviselik a legmagasabb iskolai végzettségűek felső 10%-át, s ez azt jelenti, hogy a romák körében az a szűk réteg sem tud elhelyezkedni, aki általános iskola után továbbtanul. A fiatal roma generációk lehetősége tehát még szüleikénél is rosszabb, nekik ugyanis még arra sincs sok esélyük, hogy életük során huzamosabb ideig állásuk legyen.

Összefoglalásként utalnunk kell a romák vállalkozási esélyeiről alkotott nézetkülönbségre: az egyik tábor szerint a hagyományos cigány mesterségek támogatásával sikeres vállalkozóvá lehet tenni a cigány kisebbséget. Ld. pl. Gere: "a vállalkozói típusú tevékenység- és életforma meglehetősen közel áll a romák hagyományos munkakultúrájához, szokásaihoz."⁹³ A mások tábor úgy gondolja, hogy ez nehezen lehetséges, mivel az ilyen mesterségek termékeire nincs számottevő kereslet (ld. Csongor tapasztalatai az Autonómia Alapítványnál). Ágó ezt úgy fogalmazza meg, hogy "a munkáltató gazdasági ésszel gazdálkodik", tehát nem veszi figyelembe, hogy milyen a cigány kultúra. Így véleménye szerint a cigányság alkalmazkodása és így egyben változása is szükséges a külső társadalmi normákhoz. Mivel a cigány vállalkozás, mint minden vállalkozás tervezőmunkát, tőkét, szakértelmet igényel, nem feltétlenül kell a hagyományos roma mesterségekre épített vállalkozásokat preferálni, hanem sokkal inkább a piacképes vállalkozásokat. A föld, vagyis a háztáji szintű ellátás "nem lehet

⁹¹ Kertesi, 1995.

⁹² Forrás: Kertesi, 1995.

⁹³ Gere, 1999.

általános csodaszer” a cigány kisebbség gazdasági helyzetének javításában.⁹⁴

III. Álláskeresési stratégiák

III.1. Cigány háztartások jövedelmi viszonyai

*Cigány és nem cigány átlagkeresetek összehasonlítása az 1993-as reprezentatív cigányfelmérés és az 1993-as ELAR alapján, nemek szerinti bontásban*⁹⁵

	Cigány esetszámok	Cigány keresetek (nem cigány keresetek százalékában)	Nem cigány eset- számok	Nem cigány kere- setek
Férfiak	595 (62,5%)	15 402 (79,43%)	13 607 (51,47%)	19390 (100%)
Nők	357 (37,5%)	11 791 (77,27%)	12 827 (48,52%)	15258 (100%)
Összesen	952 (100%)	14 048 (80,81%)	26 437 (100%)	17385 (100%)

A cigány munkavállalók keresete tehát a nem cigányokénak csak 80,81%-a. Ha iskolai végzettség szerinti bontásban nézzük, az derül ki, hogy a cigány keresetek lemaradása a 8 általánost végzettek között a legnagyobb, pedig a cigányoknak csaknem fele ebbe a kategóriába tartozik. Nemzetgazdasági ágak szerint pedig –a gépipar kivételével- a romák valamennyi ágazatban kevesebbet keresnek, mint a nem romák.⁹⁶

Ezzel azonban még nem mondunk el mindent a cigányok jövedelmi viszonyairól, hiszen tudjuk, hogy a cigányságon belül sokkal kisebb az aktív keresők aránya. 1993-ban az egy főre jutó *nettó kereset* a cigány lakosság körében 1736 forint, a nem cigányoknál 5956 forint.⁹⁷ Fontos tehát megnézni, mennyiben egészítik ki a roma háztartások bevételeit egyéb jövedelemforrások illetve az állami vagy önkormányzati szervek által folyósított nem munka jellegű jövedelmek.

Az aktív korú roma népesség 24%-nak van rendszeres munkából származó jövedelme és 41,7%-a rendelkezik valamilyen rendszeres, nem munka jellegű jövedelemmel⁹⁸.

A nem munka jellegű jövedelmek megoszlása a roma almintában a következő:

Az ellátás fajtája	aránya	
	a teljes aktív korú népesség százalékában	az ellátásokban részesülők százalékában

⁹⁴ Ágó, 1997.

⁹⁵ Dupcsik, 1997.

⁹⁶ Részletesen lásd Dupcsik, 1997.

⁹⁷ Dupcsik, 1997.

⁹⁸ Havas-Kemény, 1995. Megjegyzik, hogy az ELAR minta roma almintája felülreprezentálja a magasabb iskolai végzettségűeket, ezért az ELAR mintából számolt iskolai végzettség szerinti munkanélküliségi rátákat átsúlyozták az országos reprezentatív romavizsgálat iskolai végzettség szerinti megoszlásával.

előnyugdíj	0,6	1,4
rokkantnyugdíj	10,9	26,0
átmeneti vagy szociális járadék	2,9	7,0
özvegyi nyugdíj	0,4	0,9
rendszeres szociális segély	0,4	0,9
gyed, gyes	7,8	18,8
munkanélküli járadék	6,8	16,3
munkanélküliek jövedelem-pótló támogatása	11,2	26,9
egyéb munkanélküli ellátás	0,7	1,8
Összesen	41,7	100

A nem roma népesség hasonló adataival összehasonlítva azt a megállapítást tehetjük, hogy a "cigányság körében az összlakosságénál magasabb összeg jut egy főre az alanyi jogon vagy a rászorultság alapján meghatározott juttatásokból, ugyanakkor lényegesen kevesebb jövedelemhez jut az olyan, a korábbi kereset által meghatározott juttatások esetén, mint a nyugdíj vagy a munkanélküli járadék."⁹⁹

*A nem munkajellegű jövedelmek összehasonlítása azt mutatja, hogy az ilyen juttatásoknak csak 2,9%-a kerül a romákhoz, akik a magyarországi lakosság 4,22%-át alkotják.*¹⁰⁰

A roma háztartások nem főállású tevékenységből származó jövedelmeit (mint például gyűjtögetés, kereskedelem, bérmunka, guberálás stb.) nehéz pontosan kimutatni. Az adatközlők sem szívesen beszélnek róla, mivel az ilyen jövedelmek egy része a feketegazdaságból ered. Másrészt nem tekinthetők olyan rendszeres, havi bevételi forrásnak, mint a munkabér, és nem is beszélhetünk mindig pénzbeli bevételről, a romáknál gyakran alkalmazott üzleti forma a csere; nem lehet tehát pontosan, számszerűen meghatározni, hogy mekkora összegről van szó. Az 1993-as reprezentatív romavizsgálat szolgált erre vonatkozó adatokat, de ezek megbízhatósága nem áll minden gyanú felett. A kutatás szerint az említett tevékenységekből a cigány háztartások egy átlagos tagjára évente 2093 forint jövedelem jut.¹⁰¹

*A fentieket összegezve az 1993-as reprezentatív romavizsgálat megállapította, hogy míg egy átlagos magyar háztartás tagja évi 140 216 forint nettó bevételhez jutott, addig ez a szám a roma háztartások esetében csak 65 513 forint, az összlakossági átlag 46,72%-a.*¹⁰² Másrészt bebizonyosodott, hogy nem igaz az a közkeletű vélekedés, miszerint a romák nagyobb arányban részesülnek a különböző állami vagy önkormányzati szociális támogatásokból, mint a nem romák.

⁹⁹ Dupcsik, 1997.

¹⁰⁰ Dupcsik, 1997. Az összehasonlító táblázatokat szintén lásd itt.

¹⁰¹ Dupcsik, 1997.

¹⁰² Dupcsik, 1997.

III.2. Jövedelempótló támogatások hatása az álláskeresési stratégiákra

A jövedelempótló támogatások kapcsán általában két probléma merül fel: mennyiben hatékonyak, azaz elérik-e a rászorultakat, illetve az, hogy milyen irányba befolyásolják a munkavállalási hajlandóságot, azaz a munkanélküliek racionális gazdasági viselkedésében a támogatások megjelennek-e mint munkabérrel egyenértékű jövedelemforrások.

*Semjén András*¹⁰³ a magyar szociális ellátási rendszert vizsgálta a fenti két szempont alapján. A rendszerváltás óta az a tendencia figyelhető meg, hogy a szociális ellátásokon belül növekszik a rászorultsági alapú, azaz jövedelemvizsgálathoz kötött, helyi egyedi döntés alapján odaitélhető ellátások aránya. Az ilyen juttatások hatékonysága általában magas (legalábbis elvileg), de csökkenti a munkavállalási kedvet és a szegénységi csapda¹⁰⁴ fokozottabb jelentkezéséhez vezet, ráadásul a feketegazdaságban való részvételre ösztönöz. Általánosságban elmondható, hogy a nem társadalombiztosítási jellegű pénzbeli juttatások negatívan hatnak a munkára való ösztönzésre.

A *biztosítást imitáló* (előzetes munkaviszonyhoz és kereseten alapuló hozzájárulás fizetéséhez kötött) ellátások növelik a munkavállalási hajlandóságot, mert megszerzésükhöz valamilyen előzetes munkaviszony szükséges.

Galasi Péter¹⁰⁵ szerint az elhelyezkedés valószínűségét két tényező együttes hatása befolyásolja:

1. elfogadható állás- és/vagy bérajánlat (rezervációs bér) beérkezésének valószínűsége, és
2. az állásajánlatok beérkezésének üteme, amit az álláskeresés intenzitása határoz meg.

Galasi előfeltevése az, hogy a munkanélküli jövedelmének legalább egy részét álláskeresésre költi; a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők álláskeresési stratégiái hatékonyabbak, mert pontosabban –a munkaerő-piaci viszonyokat inkább szem előtt tartva– képesek megbecsülni a rezervációs bért. A munkanélküli segélyek kettős hatásúak: egyrészt növelik a rezervációs bért (mivel a racionális munkanélküli nyilván csak akkor fogad el egy állást, ha az a munkanélküli segélynél magasabb jövedelemhez juttatja) s ezzel csökkentik az álláshoz jutás valószínűségét, másrészt intenzívebb álláskeresésre sarkallnak, mert a munkanélküli a segély egy részét keresésre költi. A magyar háztartáspanel első négy hullámán végzett elemzések azt mutatják, hogy a magasabb segély intenzívebb keresésre készítet, illetve ott, ahol megemelték a segélyt, a munkanélküli a növekmény legnagyobb részét álláskeresésre költi.

A települések költségvetése egyre inkább a segélyekre megy el, az amúgy is elmaradott infrastruktúra fejlesztésére nem jut.¹⁰⁶

A segélyekhez kapcsolódó problémákhoz tartozik az is, amit Baksai így fogalmaz meg: “Ha több százezer ember mindennapjaihoz nem az egyéni teljesítményhez kötődő jöve-

---

¹⁰³ Semjén, 1996.

¹⁰⁴ *Szegénységi csapdának* azt a jelenséget hívjuk, mikor az adórendszer és a jóléti juttatási rendszer hatására (azaz a jövedelememelkedés miatt fizetendő adók ill. az emiatt elvesztett juttatások következtében) a jövedelemnövekedés elvész vagy negatív előjelűvé válik. De már akkor is beszélhetünk szegénységi csapdáról, ha az erőfeszítések nettó hozadéka az adó- és juttatási szabályok hatására drasztikusan alacsony szintre csökken.

¹⁰⁵ Galasi, 1996.

¹⁰⁶ Baksai, 1999.

delemszerzés, hanem a segélyeken tengődés kapcsolódik, felvetődik a kérdés: lesz-e a következő generációknak eszköze arra, hogy a segélyezésre szocializálódottakat bármi módon visszavezesse a munka világába?”¹⁰⁷

A segélyek hatásaira a munkaerő-piacon számos elmélet és modell létezik. A romák esetében azonban ez nem mondható el, sajnos nincsenek rendelkezésre álló adatok arról, hogy a cigány kisebbségben a segélyeknek milyen hatása van az álláskeresésre.

IV. Megoldási kísérletek

Ezek után áttekintjük a foglalkoztatást elősegítő programok alapelveit, értékeljük a hazai programok sikerességét a cigány kisebbség érdekeit szem előtt tartva, részletesen ismertetve e programok céljait, célcsoportjait és a támogatás volumenét.

IV.1. Helyi foglalkoztatási projektek

A munkavállalók munkaerő-piaci, foglalkoztatási támogatásának alapelveit az Európai Unió Fehér könyve (Növekedés – versenyképesség – foglalkoztatás) fektette le. Megállapítják, hogy a munkanélküliség tömegessé és tartóssá válásával csődöt mondtak a hagyományos munkaerő-piaci eszközök, melyeket a rövidtávú konjunkturális munkaerő-kínálat kezelésére vezettek be. Ennek oka többek között az, hogy ezek az eszközök nem érik el a rászorultakat, továbbá már meglévő munkaadókra építenek, akiknek nincs több létszámbővítési lehetőségük, vagy ha van, akkor nem a rászorultakkal töltik azokat be. Az is a problémák között szerepel, hogy a programokat inkább azok veszik igénybe, akiknek amúgy is jobb lehetőségeik vannak.¹⁰⁸ A támogatási rendszer végpontjai a helyi foglalkoztatási projektek: önszerveződő közösségek aktivizálásával megvalósuló komplex projektek, melyek személyi szolgáltatások ill. kisebb közösség számára hasznos tevékenységek ellátására irányulnak, továbbá olyan új munkák megszervezésére, melyek támogatások nélkül nem jöhetnének létre. A helyi foglalkoztatási projektek társadalmi összetartó erő közegei is, mivel hátrányos helyzetűeknek munkát biztosítanak, a létrehozott munkahelyek szociálisan hasznosak, új piacok kibontakozását segítik helyi szinten és nyilvánvalóan önszervező jellegűek.

A Fehér könyv alapelvei alapján a közkiadásokat le kell faragni, így korszerűsíteni kell a hagyományos szociális rendszereket, amivel új források teremthetnek új munkahelyek létrehozásához. Az EU által működtetett Európai Szociális Alap támogatási célpontjai három funkciót fognak egybe:

- 1.) Hátrányos helyzetű munkanélkülieknek munkahelyteremtés
- 2.) Szakmai képzés
- 3.) Szociális gondozás és tanácsadás

Ilyen helyi projektek az EU tagállamok mindegyikében vannak, PHARE-támogatással Kelet-Európában is működik néhány, de még nem mérték fel hatásukat. Nincsenek adatok, mert e szervezetek lényegük szerint decentralizáltak. Magyarországon nem jelennek meg a civil szféra tevékenységi profiljai között a statisztikában. Az Európai Unió irányelvek alapján jött létre Országos Munkaerő-piaci Tanács a non-profit szektor helyi foglalkoztatási projektjeinek feltérképezésére.

¹⁰⁷ Baksai, 1999.

¹⁰⁸ Frey, 1997.

A decentralizált, kis közösségek helyi igényeit szem előtt tartó szerveződéseknek két, már elterjedt modellje létezik:

IV.1.1 A szociális gazdaság elmélete (a francia modell)¹⁰⁹

A szociális gazdaság elmélete olyan modell, mely a szolgáltató szektor bővítését célzó politikát jelenti, felismerve annak tartalékait új állások létrehozására a kereslet növelésével, a kínálat megszervezésével, a szolgáltatások színvonalának javításával. Mindezt olyan módon próbálja elérni, hogy piaccá szervezi a háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatásokat, és ezáltal a helyi igényeket munkaerő-piaci keresletté szervezi. Álláslehetőségeket teremt a személyi szolgáltatások szférájában (házhoz szállítás, gyermekfelügyelet, idősek, mozgássérültek segítése stb.), szolgáltatássá teszi a környezetvédelmet és a környezet gondozását (leromlott épületek felújítása stb.). E területeken az EU országaiban évi 4-7%-os foglalkoztatás bővülés figyelhető meg, szemben a szolgáltatási szektor 2%-os bővülésével.

IV.1.2. A második munkaerő-piac elmélete¹¹⁰

Összekapcsolja az aktív munkaerő-piacok emberi tőkekarbantartó funkcióját a versenygazdaság foglalkoztatási rendszerének igényeivel. Anyagi forrása a passzív keresetpótló támogatások és a szociális segélyek produktív hasznosítása. Ez a megközelítés tulajdonképpen szocio-ökonómiai szektorra szövődő közhasznú munkavégzést próbál megvalósítani. Ez a német modell, mely szerint az ilyen projektek hármas célja a következő:

- 1.) Vállalkozás alapítása: a támogatás kezdeti szakasza után már az önfinanszírozás a cél.
- 2.) Híd-szerep: közhasznú munkák szervezése, képzésre, szociális gondozásra irányuló projektek, majd a dolgozókat más vállalatokhoz közvetítik.
- 3.) Védett munkahely: olyan személyeket foglalkoztatnak, akik hosszú távon sem képesek bekapcsolódni a munkaerő-piac hagyományos formáiba.

A hármas cél a foglalkoztatási projektek három típusát jeleníti meg:

- 1.) Szociális és települési foglalkoztatási társaságok.
Céljuk aktív munkaerő-piaci programok kivitelezése, úgy is, mint saját szervezésű közhasznú munka ill. képzési programok. Ezek csupán tranzit munkahelyek, hogy az egyének visszajuthassanak a munkaerő-piacra. Segítenek olyan szociális és szakmai szkillek elsajátításában, melyek nélkülözhetetlenek a munkaerő-piacon, továbbá e tranzit munkahelyek megvédik az egyént attól, hogy végleg kikerüljön a társadalomból.
- 2.) Foglalkoztatási és struktúra-fejlesztési társaságok.
Piaci jellegűek, céljuk a híd-szerep biztosítása. Ez a célkitűzés nem valósult meg, nem jöttek létre önálló kisvállalkozások.
- 3.) Szociális vállalkozások.
Piacra termelnek, öt év múlva az első munkaerő-piac részévé kell válniuk: önfoglalkoztatás, saját menedzsment stb.

---

¹⁰⁹ Frey, 1997.

¹¹⁰ Frey, 1997.

A német modellben a kulcsszó tehát a híd-szerep: megakadályozzák az emberi tőke elértékelenedését, alapvető követelmény a munkaerő-piachoz igazodó képzettség megszerzése.

IV.1.3. Helyi foglalkoztatási projektek Magyarországon¹¹¹

Az OMK “nyomon követéses” vizsgálata a segélyezettek köréből kikerültekről szerzett információkat. Kidolgozták a funkcionálisan analfabéta réteg számára nyújtott tanfolyamok tematikáját, álláskereső klubok hálózatának kiépítését kezdték meg, ahol jogi ismeretek szerezhetők ill. álláskeresési technikákat lehet elsajátítani. Utazási költségtérítés vált lehetővé, cigány szakemberek listáját állították össze, akik a roma kisebbségnek indított helyi programok bírálásában vehetnek részt. Kidolgozták annak a lehetőségeit, hogy az EU-országok kisebbségeket érintő gyakorlatának adaptálása lehetővé váljon.¹¹² Az 1996-os felmérés olyan projektekről kékszült, melyek a munkanélküliek önszervező közösségeire támaszkodva, non-profit formában működnek, tehát

- ◆ munkát biztosítanak a munkanélkülieknek
- ◆ olyan szolgáltatásokat ill. javakat állítanak elő, melyek korábban nem léteztek vagy újszerű formát jelentenek a közhasznú munkavállalás megteremtésében.

A felmérés alapján 39 szervezet működik Magyarországon, 60%-uk alapítvány. Összességében a 39 szervezet 1295 munkahelyet teremtett, ebből 242 segítette a cigány kisebbséget.¹¹³

1991-től a Munkaerő-piaci Bizottság hozzájárulásával a Foglalkoztatási Alapból foglalkoztatási célú alapítvány támogatható.

A mezőgazdasági tevékenységet támogató alapítványokról összességében elmondható, hogy 1996-1997-ben összesen 7-8 ezer cigány családnak (35-40 ezer fő) nyújtottak segítséget agrártevékenység elkezdésére ill. folytatására, így e támogatások csak a vidéki romák 10%-ához jutottak el. A cigány családok többsége (61%) a szociális földprogram keretében jutott támogatáshoz, 22%-a a Magyarországi Cigány Közalapítvány, 17%-a az Autónia Alapítvány jóvoltából kapott agrártámogatást, melynek éves összege 160 millió Ft. A mezőgazdasági programok 54%-a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben található. A cigányság számára 1996-1997-ben összesen 569 millió Ft támogatás jutott, melyet 18 megye 509 települése között osztottak szét agrártevékenység támogatására. Ez 16,1%-kal több mint az előző évi összeg, családonként 29-51 ezer Ft.¹¹⁴

VI. 1.4. A cigányság foglalkoztatását támogató alapok

A következőkben elsőként a Világbank által¹¹⁵ a jelen recenzió készítésének időpontjában összeállított, az elmúlt tíz évi a cigányság foglalkoztatását célzó támogatások alapadatainak áttekintését végezzük el.

---

¹¹¹ Frey, 1997.

¹¹² Bagó, 1994.

¹¹³ Erre vonatkozóan a kutatás külföldi és hazai esettanulmányait lásd Frey, 1997.

¹¹⁴ Lévai-Szijjártó, 1998. Az adatok érvényességét némileg megkérdőjelezi, hogy azok forrását Lévai-Szijjártó nem jelöli meg, továbbá, hogy 700 ezres magyarországi cigány kisebbségről beszél.

¹¹⁵ Zolnay 2000.

Az áttekintés után néhány, a cigányság foglalkoztatási célú támogatásában jelentős szerepet játszó alapítvány tevékenységét részletezzük.

Az egyes fő alapok¹¹⁶ által támogatott programok száma évente

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	össze- sen
Autonómia Alapítvány	16	21	12	30	59	52	45	59	105	399
Megyei területfejlesztési tanácsok									10	10
Népjóléti Minisztérium		3	23	16	40	70	43	27	29	251
MCKA						88	127	127	71	413
KOMA								2	1	3
összesen	16	24	35	46	99	210	215	213	215	1073

Az egyes fő alapok által eszközölt támogatások évente (MFt)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	összes
Autonómia Alapítvány	5,0	8,6	5,9	15,1	30,3	33,5	37,0	43,4	76,6	255,5
KOMA								3,0	1,0	4,0
Népjóléti Minisztérium		59,9	182,1	110,9	222,8	282,7	186,9	62,3	61,9	1169,5
MCKA						81,1	115,7	89,3	68,0	354,0
összesen	5,0	68,5	188,1	126,0	253,1	397,3	339,6	198,0	207,4	1783,1

Egy támogatott programra jutó támogatások átlagos összege (MFt)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Autonómia Alapítvány	0,31	0,41	0,5	0,5	0,51	0,65	0,82	0,74	0,73
KOMA								0,11	0,03
Népjóléti Minisztérium								31,2	61,9
MCKA						0,92	0,91	0,7	0,96

1991-től kezdődően eszközölt támogatások összege, illetve a támogatott programok száma emelkedő tendenciát mutat. 1996 -tól a jelzett források által biztosított összes pénzeszköz mértéke nagyjából azonos.

¹¹⁶ A közöltek nem az összes, foglalkoztatási célú támogatás összegeit, valamint a támogatási forrásokat tartalmazzák, hanem a Világbank munkacsoportja által összegyűjtött adatokat.

Amennyiben az egy támogatott programra az adott évben jutó támogatási forrás átlagos mértékét tekintjük át, látható, hogy az Autónia Alapítvány esetében ez az összeg a kezdeti átlagos 0,3-0,5 MFt-ról az utóbbi években átlag 0,75 M forintra emelkedett, a magyarországi Cigányokért Közalapítvány esetében pedig egyenesen közel 1 MFt.

IV.1.4.1. Országos Foglalkoztatási Alapítvány¹¹⁷

A Munkaügyi Minisztérium hozta létre 1992-ben, 1997-től közalapítvány. Célja a foglalkoztatás elősegítése, a munkanélküliség mérséklése a hátrányos helyzetűek foglalkoztatóságát elősegítő non-profit szervezetek támogatásával közérdekű feladatokra szociális irányultsággal. 1992-től 1996-ig 172 projektet támogatott, 1996-ban önálló támogatási programot dolgozott ki, melynek keretében szenvedélybetegek, megromlott munkaképességűek megsegítése vált lehetővé. A benyújtott pályázatok 35%-ban budapesti szervezetektől érkeztek az OFÁ-hoz, a támogatott projektek 42 %-os arányban budapestiek, a megyék átlagosan 6%-ban részesültek a támogatásokból, kivéve Szabolcs és Nógrád megyéket, melyek 2-2%-ban. Úgy tűnik tehát, hogy jelenleg (1997-ben) a munkaerő-piac főáramán kívüli támogatási lehetőségek inkább az amúgy is előnyösebb helyzetben levő fejlettebb régiókat érintik, egyelőre tehát még nem csökkentik területi egyenlőtlenségeket: nem a fokozottan hátrányos helyzetű állástalanokat éri utol. Frey kritikája szerint az elosztás centrumától legtávolabb esőknek van a legkisebb esélyük a támogatásokban való részesülésre. Ezt mutatja, hogy a nyertes pályázatoknak csak 4%-a származik faluból, 13%-a községből.

Az OFA 1998-ban a cigányságot érintően négy programot támogatott¹¹⁸:

- 1.) Cigányszervezetek foglalkoztatási programjainak támogatása az Autónia Alapítvánnyal közösen.
- 2.) Az Újra Dolgozom Program.
- 3.) A tartós foglalkoztatást biztosító, vállalkozási tevékenységet megvalósító programok megvalósítása.
- 4.) A non-profit szervezetek tranzit-foglalkoztatási programjainak támogatása.

1996-ban *mezőgazdasági integrátori program* indul a falusi munkanélküliség visszaszorítása érdekében. Ennek keretében szerződéses kapcsolatot létesítenek a támogatottakkal, mely 2 évig tart. A szolgáltatások díját az integrációba bevont munkanélküliek termelésük árbevételéből egyenlítik ki. Az integrátori program jelentősebb induló tőke nélküli munka- és megélhetési lehetőséget biztosít.

Az OFA célcsoportja a termőfölddel rendelkező vagy bérlő ill. állattartásra alkalmas épületekkel rendelkező munkanélküliek. A támogatások célja a támogatottak östermelővé vagy vállalkozóvá válásának elősegítése a mezőgazdasági integrátorok segítségével.

A támogatás kedvezményes hitel formájában történik, melyből a szerződő fél 2 év után 80%-ot köteles visszafizetni.

A résztvevő romák aránya 10-12%, kb. 120-150 fő.

Az OFA a második munkaerő-piac koncepcióját próbálja megvalósítani.

¹¹⁷ Frey, Lévai-Szijjártó, 1998.

¹¹⁸ Baksai, 1999.

IV.1.4.2. Jóléti Szolgálat Alapítvány¹¹⁹

A Népjóléti Minisztérium hozta létre 1990-ben PHARE-támogatásból budapesti központi menedzsment szervezettel rendelkezik, továbbá 40 egységgel, ebből 20 helyi szervezet és 17 helyi alapítvány a Kisebbségi Fejlesztési program keretében. Országos alapítványi hálózat, mely együttműködésre törekszik a helyi önkormányzatokkal.

Célok és célcsoportok:

- ◆ önkormányzati és civil szféra tevékenységének összehangolása
- ◆ települési és kisebbségi szociális ellátórendszerek szakmai tartalmának bővítése
- ◆ helyi civil közösségek fejlesztése
- ◆ célcsoportját azok alkotják, akik a munkaügy nagy rendszeréből kiszorultak, munkavállalási beilleszkedési nehézségekkel küzdenek családi, egészségügyi, vagy etnikai okokból.

A kezdeményezés modellértékű abban a tekintetben, hogy az EU Fehér Könyve előtt egy olyan elképzelés valósult meg, ahol a központ a helyi alapítványoktól elvárta, hogy olyan gazdasági vállalkozásokat támogassanak, melyek bevételei finanszírozzák a szervezet szociálpolitikai tevékenységét.

1991 és 1994 között 1475 munkahely megteremtését segítették elő, több tízezer ember jutott szolgáltatásokhoz, főleg a válságrégiókban élők.

A támogatások többsége mezőgazdasági, 1997-ben az összes támogatás (30 millió Ft) 40%-a (12 millió Ft). Évente 150-180 családot érint az alapítvány tevékenysége, a kedvezményezettek 60-70%-a cigány.

A Jóléti Szolgálat Alapítvány a szociális gazdaság koncepcióját képviseli, mivel a hátrányos régiókban megszervezte a helyi társadalmat (ld. Jóléti Építők Kht.; 120 lakás felépítésében vett részt a helyi alapítványok bekapcsolásával; a hálózatban megtermelt termékek belső kereskedelme stb.). Az Alapítvány a PHARE-program lezárása után is fejlődött.

IV.1.4.3. Non-profit Vállalkozásokért a Népjóléti Szférában (1992)¹²⁰

Magyarországon azért van szükség erre a támogatási útra, mert a rendszerváltással a nagyvállalatok megszűntek, ill. a kisvállalkozások és az új nagyvállalatok nem képesek fel szívni a teljes munkaerőt. Másodsorban azért, mert a fizetőképes kereslet összetétele változik, ami kielégítetlen helyi szükségleteket von maga után. Végül igény is van az aktív, produktív szociálpolitikai kezdeményezésekre, mely szerint a munkanélküliségre a gazdaságon belül kell megoldást találni.

Munkájuk lényege közvetítő szerep biztosítása a helyi szervezetek számára, továbbá tréningek, tanfolyamok szervezése.

IV.1.4.4. Autonómia Alapítvány

1990-től támogat civil társadalmi szervezeteket, az alapítvány típusa operational foundation, főleg Egyesült Államokbeli magánalapítványok pénzeiből működik. Támogatottjai 90%-ban roma civil szervezetek¹²¹.

---

¹¹⁹ Frey, és Lévai-Szijjártó, 1998.

¹²⁰ Frey, 1997.

Az Autonómia Alapítvány filozófiája az autonómia és a jövedelem összekapcsolásában rejlik. Autonómia biztosítása a cigány civil társadalomnak, hogy mint politikailag autonóm egység létezhesen, és jövedelem, mint a polgárosodás alapfeltétele, a szabad döntéshozatal bázisa. A roma kisebbség mindkét tényezőtől talán a legtávolabb áll Magyarországon, társadalmuk jelentős demokratikus deficittel indul. Az alapítvány célja ezért a demokratikus gyakorlatok elsajátíttatása a cigány civil társadalommal, és ehhez elengedhetetlen feltételként jövedelmi viszonyaik javítása.¹²² Ezért a támogatott projektek nagy része jövedelemgeneráló tevékenység (1-2 éves lejáratú hitelek biztosítása). Ebből fakadóan nem a legszegényebb cigány csoportokat támogatják, hanem olyan szervezeteket, melyek rendelkeznek helyi háttérrel, kezdeményezőkésséggel, tudással, csak a tőke hiányzik. Hitelt adnak, nem segítyt, tehát szerződést (ld. szerződés: két autonóm fél megállapodása) kötnek a szervezetekkel, akiknek hitel-visszafizetési kötelezettségük van. A pályázat, a költségvetés elkészítésében segítséget nyújtanak, ez közös munka tárgyát képezi. Ezen kívül roma vállalkozóképzéssel (pl. pályázatírás tanítása) is foglalkoznak.¹²³ Az Autonómia Alapítvány vezetői ezek alapján nevelési folyamatról ill. az autonómia tapasztalati iskolájáról beszélnek¹²⁴.

Az alkalmazott módszer néhány etikai vonása¹²⁵:

- 1.) szolidaritás – segítség: adományozással a függőségi viszony helyett szolidaritás, nem filantrópia.
2. 2.) az ő életükről van szó, nem a miénkről: együttes döntéshozatal.
- 3.) provokálni – indukálni: csak a romáktól eredő kezdeményezéseket finanszíroznak, nem a “mi jobban tudjuk, nekik mi kell” filozófiája.
- 4.) dialógus – monológ: belső tartalékok felszínre hozása. “A labdát mindig vissza kell dobni!”. Inkább kérdések, mint tanácsok.

Alkalmazott technikák¹²⁶:

- 1.) gyutacspénz: az anyagi támogatás célja egy folyamat beindítása, nem végtelen pátyolgatás.
- 2.) Kölcsön – adomány: kölcsön kamat és garancia nélkül és határidős visszafizetés (dátum közös megállapodással), mely tervezéshez szoktat.
- 3.) információ a demokrácia alapja: szerződés felolvasatása az összes tag jelenlétével; vezetőség beszámoltatási kötelezettsége mindkét oldal (az alapítvány és a tagok) felé.
- 4.) pénzkezelés és felső határ: feltételként van megszabva, hogy a pénzeket bankszámlán kell tartani, mely csak két aláírással vehető fel, a kiadásokat bizonylatokkal kell igazolni. A maximális pályázható összeg 10 ezer \$.

A projektek típusai:

---

¹²¹ Lévai-Szijjártó, 1998.

¹²² Lévai-Szijjártó, 1998.

¹²³ Csongor, 1997.

¹²⁴ Söt, Bíró András szókratészi maieutikus módszerről (bábáskodás), mely a felnőtt pedagógia alappillére: beszélgetések során tudatos szintre hozni az egyén tapasztalatait. Bíró, 1999.

¹²⁵ Bíró, 1999.

¹²⁶ Bíró, 1999.

Túlnyomó részben megélhetési kategória, azaz a mindennapi megélhetést szolgáló projektek. Ritkábban fejlesztési típusú projektek.

Az alapítvány és a szervezetek között élő kapcsolat van, ezt szolgálja a monitorozási rendszer. A monitorok újabban inkább humán területről jövő egyetemisták, de bárki jelentkezhet. A monitor csak kérdezhet (vö.: "A labdát mindig vissza kell dobni!").

A program területei¹²⁷:

- 1.) Szegénység, cigányság program
- 2.) Fenntartható fejlődés (környezetvédelmi) program
- 3.) Civil társadalom program
- 4.) Egyéb programok (Roma Vállalkozásképzés, Kisebbségi Jogvédő Iroda, Tolerancia-díj, Euroma program)

Az alapítvány tevékenységének mérlege:

Néhány bírálat roma politikusok részéről is érte az alapítványt: közvetlen finanszírozásával az alapítvány "szétzilálja" az ő munkájukat, továbbá, hogy a sok roma szervezet csak a pénz miatt alakult.

1997-ig 166 millió Ft támogatás jutott roma szervezeteknek, ennek 60%-a mezőgazdasági, 24%-a ipari/szolgáltatási tevékenységet folytatott. 1997-ben a mezőgazdasági projektek az összes 73%-át tették ki. Területileg a támogatott programok 92%-a vidéki. A hitelvisszatérítési ráta a kezdeti 30-ról 1997-ben 76%-ra emelkedett.¹²⁸ 1996-ról 1997-re a programok száma 30%-kal csökkent, így több (1 millió Ft) juthat egy-egy szervezetnek, melyből átlagosan 40% kamatmentes hitel.¹²⁹ A szervezetek által vezetett projektek közül a hagyományos cigány háziipari tevékenységek nem váltak be talán azért, mert a szervezeti forma nem illeszkedett a családi szervezésen alapuló hagyományos cigány tevékenységekhez.¹³⁰

IV.1.4.5. Magyarországi Cigányokért Közalapítvány

1996-tól működik, célcsoportja kizárólag a roma kisebbség, a szakmai vezetést cigányok végzik. Az alapítvány célja a termelésbe vont közösség megélhetésének javítása, azonban erre évente csak 2-5 ezer Ft (ritkábban 5-10 ezer) jut családonként.

Tapasztalatként elmondható, hogy a termelés feltételrendszere hiányos: kevés a föld, eszköz, épület, munkaerő, szakértelem, aktivitás, információ, külső kapcsolat stb. A jól működő programokra (az összes 10-15%-a) jellemző a megfelelő tevékenységi irány, szorgalmas munkaerő és a hatékony kapcsolatrendszer (vállalkozó, integrátor), ami megfelelő hozamszintet és minőséget biztosít. Többségében a helyzetet jól jellemzi egy roma programvezető tömör és velős megállapítása: "rossz és romló termőképességű föld, kevés szakértelem és gyakorlat, gép- és pénzhiány."¹³¹ A tapasztalatok szerint a települési önkormányzat és külső szakértők nélkül a romák nehezen boldogulnak.

---

¹²⁷ Lévai-Szijjártó, 1998. és Frey, 1997.

¹²⁸ Bíró, 1999.

¹²⁹ Lévai-Szijjártó, 1998.

¹³⁰ Csongor, 1997.

¹³¹ Idézi Lévai-Szijjártó, 1998.

A MCKA támogatottjai a cigány önkormányzatok (a budapesti kivételével), társadalmi szervezetek, alapítványok és azok a települési önkormányzatok, melyek tenni akarnak a roma kisebbségért.

A MCKA programterületei:

- 1.) Megélhetési (mezőgazdasági tevékenységet támogató) program
- 2.) Vállalkozásfejlesztési program
- 3.) Oktatási programok
- 4.) Jogvédelem
- 5.) Média programok

A támogatások 60-70%-a a megélhetési programokat érinti, ezen belül 1997-ben 73% a mezőgazdasági programokat. Adományokkal (pl. vetőmag), akciókkal is szolgál a közalapítvány. 1997-ben 54 millió Ft segítette a cigányság mezőgazdasági programjait 17 megye 52 településén, az egy családra jutó pénzösszeg átlagosan 51 ezer Ft.¹³²

A MCKA megélhetési programjairól:¹³³

Olyan településeket segít, ahol a munkanélküliség 95-99%-os ill. a cigányság létszáma jelentős. Fő akadálynak a földhiány számít meg az, hogy a maximális támogatás összege 1-1,5 millió Ft. A támogatottak jövedelme 1997-ben 6-7 ezer Ft havonta. A programokkal szembeni elvárások különbözőek: élelemhez, pénzhez jutás, bizonyítási lehetőség, de vannak túlzott, türelmetlen elvárások is. A támogatott szervezetek főleg cigány kisebbségi önkormányzatok, melyek vezetői többnyire fiatalok, kétharmaduk szakmunkás, így kevés tapasztalattal rendelkeznek az agrártermelésben. Programonként kb. 1 millió Ft-ot osztanak szét, melynek 37%-a kamatmentes kölcsön. A tervekben kis szerep (és ezért kevés pénz) jut a szaktanácsadásra és biztosításra, így szinte nincs intézményes szakmai kontroll a programok felett.

Termelési feltételek:

- a) termőföld: átlagosan 10 hektár, családonként 0,3-0,5 ha, mely tápanyagszegény, gyenge, távoli és bérelt.
- b) eszközök, épületek: korszerűnek mondható nincs közöttük, legtöbbször a felújításra is áldozni kell.
- c) anyagok, szolgáltatások: az anyagok (vetőmag, állat, takarmány stb.) a helyi kínálati piac függvényei. Beszerzésük lehet egyéni, ez a kockázatosabb, és közös, mely jobb minőséget biztosít, szakmai tanácsot, és gyakran olcsóbb is. A szolgáltatásoknak (pl. gépi munkák) jelentős a szerepük, de drágák.
- d) munkaerő mennyisége, aktivitása, szakértelme: a munkaerő induláskor mindig elegendő. Létszámproblémák csak a közös területeken, együttes munkavégzéskor vannak, melynek okai a kimaradás, ill. az, hogy máshol azonnali pénz lehetősége merül fel. Az aktivitás változó. A támogatottak között csak elvétve akad mezőgazdasági szakképesítésű, továbbá hiány van tájékozottságban, szervezési képességekben és kapcsolatokban is. A vezetők nem képesek megfelelni a piaci elvárásoknak, noha ismerik azokat: sokuknak a program tanulás. Nyilvánvaló, hogy külső szakmai segítségre, kapcsolatokra és együttműködésre van szükség. A tapasztalatok

¹³² Lévai-Szijjártó, 1998.

¹³³ Lévai-Szijjártó felmérése alapján.

szerint a szakmai környezeten kevésbé múlik a programok működőképessége az egyéb feltételekhez viszonyítva, ld. a következő táblázatot:

A programok működését befolyásoló tényezők elégedettségi sorrendje, a támogatott roma szervezetek vezetői szerint, növénytermesztő és állattenyésztő szervezetek együtt

Sorrend	A programok működését befolyásoló tényezők
1-2.	külső szakemberek közreműködése
1-2.	monitorok közreműködése
3.	információk a piaci viszonyokról
4.	információk beszerzési lehetőségekről, szolgáltatásokról
5.	gazdajegyző működése
6.	aktivitás
7-8.	helyi önkormányzat közreműködése
9.	munkaeszközök
10.	szakértelem

A programok legfőbb célja a saját szükségletre való termelés: az “önfogyasztás” elvárás is a kedvezményezettektől, mivel a létminimum alatt élnek. A tovább folytatódó mezőgazdasági programok aránya 40-60%.

Összegzésképpen elmondható, hogy a MCKA által támogatott megélhetési programok mindegyike teljesíti szociális funkcióját, de ökonómiai szempontból csak kis hányaduk.

A megélhetési programok megítélése (a résztvevők véleménye alapján):

- a) gazdasági szempontból: a családok szintjén jobb megélhetési körülményeket eredményezett, néhol csökkent a segélyért folyamodók aránya.
- b) társadalmi szempontból: kapcsolatépítés folytán a munka folyamatos együttműködéssé fejlődhet az önkormányzatokkal, szakértőkkel stb.
- c) pszichológiai szempontból: értékrend, magatartás formálása: felelősségtudat növekedése, tulajdon-munka tisztelete, érdeklődés felkeltése.
- d) nehézségek: főleg a résztvevők ismerethiánya és mérsékelt aktivitása, kitartása miatt és a rossz tárgyi feltételek folytán keletkeznek. Ide tartozik a pályázatkészítés, a vezetők esetében a családok bevonása és a törlesztés. A nehézségek gyökerei társadalmi jellegűek: iskolázatlanság, termelési hagyomány hiánya, életmód, szegénység.

A megélhetési programok jövőjével kapcsolatban:

Sikerül-e visszafogni az “önfogyasztást? Lévai-Szijjártó szerint, ha a visszafizetendő kölcsön arányát 15-20%-ra csökkentenék, a haszon egy részét vissza lehetne forgatni a vállalkozásra. E nélkül pedig csak a presztízs ösztönöz a visszafizetésre és az újabb pályázatok lehetősége. Az önfogyasztás elkerülése érdekében a szakemberek által ígéretesnek mondott programok maradjanak továbbra is a MCKA kedvezményezettjei. Továbbá:

- a) programvezetők és résztvevők mielőbbi szakmai alapképzése (akár feltételként is a támogatásban való részvételhez).

- b) ún. módszertani füzetek készítésének ösztönzése, melyek segítenek többek között a pályázatok elkészítésében és a tervezésben.
- c) annak a lehetőségnek a megteremtése, hogy a programokhoz szükséges földterület rendelkezésre álljon
- d) települési önkormányzatok megnyerése a programok támogatására
- e) bővíteni kell az integrációs kapcsolatokat és a szaktanácsadást.

Összefoglalva a helyi foglalkoztatási projektek működéséről elmondható, hogy nagyon figyelemreméltó kezdeményezések, működésük elméletben hatékonyak látszik: az EU-országokban is csak az utóbbi időben mutatható ki egyelőre ugyan még kis mértékben, de már a statisztikákban is megjelenő eredményességük. Hazánkban azonban még nagyon kis számban tevékenykednek ilyen projektek, nem hálózák be az ország egész területét: a válságrégiókban és a munkanélküliséggel leginkább sújtott kistelepüléseken egyáltalán nem érvényesül hatásuk. Ezeken a területeken a fő gond az infrastruktúra elmaradottsága és a munkaerő gyenge minősége. Központi intézkedésekkel esetleg lehet valamennyire enyhíteni a problémákat, de tartós megoldást nem az állandó segélyezés jelenti (már csak azért sem, mert közpénzezből sosem áll annyi rendelkezésre, amennyi legalább látható mértékben orvosolná a gondokat). A helyi kezdeményezések azért lehetnének hatékonyabbak, mert itt a helyi igények piaci szolgáltatássá szervezése egyszerre lenne gyógyír az infrastrukturális hátrány és a munkanélküliség kezelésére. Másrészt – mint ahogy a tanulmány előző fejezeteiből kiderült – az elmaradott régiókban jellemző leginkább a cigány munkanélküliség, ami speciális megoldást igényelne. A roma munkaerő általában szakképzetlen, többségük évek óta nem rendelkezik állással, tehát nem lehet őket egyik napról a másikra visszavezetni a munkaerő-piacra...

IV.2. Kormányzati cselekvési programok

Miközben gyorsul a perifériára kerülés folyamata, nincs társadalompolitikai koncepció, amibe a munkaerő-piaci koncepciók beilleszthetők lennének. Rétegprogramok kidolgozására van csupán lehetőség, de a Munkaerő-piaci Bizottság (kormány, munkaadói, és munkavállalói oldal) szerint a rétegprogramok nem hatékonyak a pályakezdőket segítők kivételével. 1993-ban fogadják el a pályakezdőket, a tartósan munkanélkülieket, cigányokat és megváltozott munkaképességűeket támogató programot. A gyakorlatban ez a pályakezdőknél képzést ill. átképzést jelent, a romáknál közhasznú munkát, a tartósan munkanélküliek esetében pedig foglalkoztatást bővítő bértámogatást jelent.¹³⁴

1996-tól megkezdődött a közhasznú foglalkoztatás megszervezése, a közmunkaprogram a munkaügyi tárca felügyelete és irányítása alatt és létrejött a területfejlesztési intézményrendszer. A cigány kisebbség helyzetének javítása céljából 1997 nyarán a kormány elfogadta az ún. Középtávú Programot. A foglalkoztatási programokban 1996-ban bevezették a tartós munkanélküliség kezelésének új elemeként a közmunka programot.¹³⁵ Vannak olyan vélemények, miszerint a programok sikerességének akadálya a személyiségi jogokra vonatkozó törvény, vagyis a cigány nemzetiség regisztrálhatóságának tilalma, továbbá az adminisztratív

¹³⁴ Frey, 1997.

¹³⁵ Szegvári, 1999.

rációs igazolási kötelezettség: nem lehet igazolni, hogy mire használták fel a pénzeket, ha nem lehet tudni, ki a cigány.¹³⁶ Ágó szerint az esélyesség kritériuma az, hogy a támogatásban részesülni kívánó személy legalább a támogatást nyújtónak ismerje el, hogy jogosult, mert a cigány kisebbséghez tartozik.

A kormányzati előirányzatok kezelésénél és a Középtávú Program végrehajtásában a *partnerség elvét* próbálták megvalósítani, ami sikerült is annyiban, hogy 1998-ban megállapodás jött létre a KTM és az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat (OCKÖ) vezetői között az együttműködésről, továbbá lehetővé vált a települési önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködése a programok pályázásában és véghezvitelében. Az OCKÖ ennek folytán állandó meghívottként szerepelhet a Közmunkatanács ülésein segítve így a pályázatok kidolgozását és elbírálását. A partnerség elvének megvalósulását érhetjük tetten abban is, hogy az Országgyűlés 1997. áprilisi határozata nyomán lehetővé vált a megyei területfejlesztési tanácsok számára, hogy támogathassák azokat a térségi programokat, melyek a helyi gazdaság fejlesztését elősegítő célprogramokhoz, részfoglalkoztatást segítő közmunkaprogramokhoz ill. közhasznú munkavégzéshez kapcsolódnak. A partnerség támogatása abban is megnyilvánul, hogy ha nem is jelentős mértékben, de a térségi összefogás előnyt jelent a pályázatok elbírálásában: az átlagos támogatást 10%-kal meghaladó támogatást ítélnék meg a megyei területfejlesztési tanácsok az olyan programok számára, ahol “jelentősebb arányú kisebbségi népesség él”.¹³⁷ Ez a program tehát sokban különbözik a korábbiaktól, melyek általában kampányjellegűek voltak: az elvégzendő feladatokat a cigányság vezetőivel közösen határozta meg, kijelölte a felelősöket, a határidőket, és arról is intézkedett, hogy a programban érintett tárcák összehangoltan végezhesék feladataikat.¹³⁸

A *forráskoordináció és forrás-koncentráció elvei* alapján lehetővé válik a pályázók számára, hogy több alapból (ld. a területfejlesztési célelőirányzat központi keretének felhasználásánál kapcsolat teremthető más központi alapokkal) igényelhesenek anyagi támogatást meghatározott céljaikra. Így például a helyi önkormányzatok igénybe vehetik a területi kiegyenlítő támogatásokat abból a célból, hogy hozzájárulhassanak a közhasznú munkák dologi és felhalmozási költségeihez. Ide tartozik továbbá, hogy a Közmunkatanács 1997. évi pályázatának meghirdetésével lehetővé vált a megyei és a regionális területfejlesztési tanácsok számára is a pályázatban való részvétel. E pénzek odaítélésénél előnyben részesítették azokat a programokat, ahol azokat kiegészítették területfejlesztési támogatásokkal és helyi forrásokkal. Ezt az addicionalitási elvet érvényesítette a Közmunkatanács az 1998-as közmunkaprogramok esetében is: így a Közmunkatanács mintegy 5,6 milliárd Ft értékben támogatta a munkanélküliek közcélú foglalkoztatását.

A *Középtávú Program* meghatározta, hogy a közmunkaprogramok meghirdetése során kapjanak prioritást azok a települési önkormányzatok, melyek saját anyagi eszközeikkel kiegészítve, a helyi cigány közösségekkel együttműködve vállalják a programokban való részvételt. Arról azonban nincsen tudomásunk, hogy ez a prioritás a gyakorlatban mit jelentett, ill. hogy országosan mennyire volt megfigyelhető a helyi önkormányzatok és a cigány közösségek együttműködése. Sok esetben létrejött az együttműködés a megyei területfejlesztési tanácsok és a helyi önkormányzatok között, amennyiben az önkormányzatok saját anyagi eszközeikkel kiegészítve vállalták a közmunka programokban való részvételt. A forrás-koordináció

¹³⁶ Ágó, 1997.

¹³⁷ Szegvári, 1999.

¹³⁸ Baksai, 1999.

szerepe itt annyiban érvényesült, hogy a Közmunkatanács előnyben részesítette azokat a pályázatokat, amelyek támogatást kaptak a megyei területfejlesztési tanácsoktól, melyek maguk is benyújthattak saját pályázatokat a Közmunkatanácshoz. Ez az összefogás teremtette meg a megyei/regionális közmunka programok bázisát.

Az együttműködés jegyében az OCKÖ kidolgozta a Középtávú Program végrehajtására vonatkozó javaslatát, melyek alapján az Országos Területfejlesztési Tanács 1998. február 3-ai határozatai alapján módosította ügyrendjét és ugyan csupán tanácskozási joggal, de állandó meghívást biztosított az OCKÖ képviselője számára. Így a roma kisebbség érdekképviselőinek lehetősége nyílt részt venni a területfejlesztési kormányzati döntések kialakításában és a programok kialakításában ill. értékelésében. Az OTT kezdeményezése folytán az együttműködés sok helyen megyei szinten is megvalósult: a megyei területfejlesztési tanácsok ülésükön képviselőket biztosítottak az OCKÖ helyi szervezeteinek. A KTM területfejlesztési cél-előirányzatának központi keretéből 100 millió Ft-ot különítettek el az OCKÖ területfejlesztési munkában való részvétele és programjának megvalósítása céljából, mely összeg egy nagyobb részből "kiegészítő támogatási alapot" hozott létre az OCKÖ.¹³⁹ Az OCKÖ pályázatai a roma kisebbséget annyiban érintették, hogy a pályázó települési önkormányzatok konkrétan megjelölték programjuk kihatását a helyi kisebbségre.

A fenti célokat talán jobban szolgálta volna, ha a területfejlesztési célú támogatások mellett más tárcák is bekapcsolódtak volna a térségi programok forrásainak bővítésébe, ill., ha a területfejlesztési források nagyobb összeget különítettek volna el erre a célra.¹⁴⁰

A következőkben összefoglaljuk a középtávú intézkedéscsomagban meghatározott feladatok végrehajtását. Az 1998. évi első pályázati ütemben támogatott *közmunkaprogramokban* a cigányság létszamaránya 35,6%-os, ami közel 2600 fő roma közmunkában való foglalkoztatását jelenti. a közmunkaprogramok továbbfejlesztése azért fontos, mert a cigány kisebbség problémáinak komplex megközelítésére alkalmas. Ezekben ugyanis együtt van jelen a

- ◆ munkavégzés (jövedelemszerzés, munkatapasztalat-szerzés, munkaszocializáció stb.)
- ◆ képzés (a meglévő képzettségtől függően felzárkóztató képzés, írás, olvasás vagy szakképzés, illetőleg álláskeresői, életvezetési tréningek stb.)
- ◆ társadalmilag hasznos eredmény (javuló infrastruktúra, egészségügyi, szociális ellátás stb.).

Tolna megyében egy kistelepülés beszámolója szerint a térségben lebonyolított 100 fő feletti közmunka közvetett hatásaként kb. 50%-kal csökkent az ún. megélhetési-bűnesetek aránya (tyúk- és terménylopások stb.).¹⁴¹ A Középtávú Program pályázati rendszerében csak a 100 fő feletti foglalkoztatás támogatható. Szegvári ezt hasznosnak tartja a továbbiakban is, mivel ez a rendszer a helyi összefogást serkenti. Baksai ezzel szemben úgy gondolja, hogy lehetővé kell tenni a 100 fő alatti foglalkoztatást is.

A közmunkák során foglalkoztatottak általában alacsony iskolai végzettségűek, már semmilyen ellátásra nem jogosultak, zömmel 40 év feletti, akik a munkakultúra hiánya miatt a munkaerő-piacon támasztott követelményeknek már kevéssé tudnak megfelelni. Számukra a segélyen és a közhasznú munkán kívül a közmunka jelenti szinte az egyetlen jövedelemszer-

¹³⁹ Az OCKÖ pályázati felhívására 64 pályázat érkezett be, a megítélt 38 között túlnyomórészt a települési önkormányzatok infrastruktúra-fejlesztési programjaihoz adott támogatások jelentek meg. Csúszán egy esetben nyújtottak be igényt munkahely-teremtő támogatás elnyerésére. Szegvári, 1999.

¹⁴⁰ Szegvári, 1999.

¹⁴¹ Baksai, 1999.

vezési lehetőséget. Baksai javasolja, hogy erősítsék azt a folyamatot, mely során a nyertes pályázók együttműködési megállapodást kötnek a helyi cigány kisebbségi önkormányzatokkal, amely kiterjed a cigány közmunkások kiválasztására, a fluktuáció okozta létszámfeltöltésre, a munkafegyelem fenntartására és a munkavégzés mennyiségi és minőségi ellenőrzésére.¹⁴²

Elkészültek azok a *módszertani tájékoztató füzetek*, melyek a már működő sikeres foglalkoztatási programok hasznosítható szervezeti és módszertani tapasztalatait összegzik, és amelyek a települési és kisebbségi önkormányzatok ill. szervezetek részére szólnak.

A *közhasznú munkára* vonatkozó értékelés hat megyében készült el (Baranya, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). Az országos adatok alapján elmondható, hogy 1997-ben a decentralizált pénzeszközök 36,8%-át fordították a közhasznú munkák finanszírozására a megyei munkaügyi központok. Az érintett megyék legtöbb településén a közhasznú munkavégzés jelenti az egyetlen munkalehetőséget. Egyes vélemények szerint a közhasznú munkavégzés konzerválja a munkanélküliséget annyiban, hogy a foglalkoztatás során a határozott idejű munkavégzés lejártá után kevés az esély határozatlan idejű munkaszerződéshez juttatni a munkavállalót. Sok településen tehát más munkaadó hiányában marad a munkanélküli járadék, a jövedelemtámogató támogatás és az újbóli közhasznú munka körforgása.¹⁴³ Baksai szerint a cirkulációból való kilépésre három lehetőség kínálkozik:

- ◆ továbbfoglalkoztatási lehetőséggel járó települési program magvalósítása;
- ◆ elmaradott térségekben nagyobb volumenű munkaalkalmat is teremtő térségfejlesztési programok indítása;
- ◆ képzéssel összekapcsolt (betanító vagy szakmunkás) közhasznú munka szervezése.

A cigányság közhasznú foglalkoztatásának elősegítése céljából jött létre együttműködési megállapodás a megyei munkaügyi központok, a települési és cigány kisebbségi önkormányzatok között.

A regionális munkaerő-fejlesztő és –képző központok nagyobbik része készített *képzési programokat* a cigányság részére, “figyelembe véve azok sajátos életkörülményeit”. Ez alapján a rendelkezésre álló programok két részre oszthatók:

- ◆ a hagyományos kézügyességet igénylő, ill. szolgáltatás jellegű tevékenység oktatása: seprűkötő, földtégla-gyártó, betanított kőműves stb.
- ◆ a közösség érdekeit képviselő szociális szakterület ellátása: cigány közösségfejlesztő asszisztens (erre a képzésre a tárca központi programot hirdetett, melyre 45 millió Ft-ot különített el), cigány foglalkoztatást szervező.

Ezzel kapcsolatban az a megjegyzés tehető, hogy az ún. hagyományos cigány foglalkozások oktatása a tapasztalatok szerint nem igen járul hozzá a roma kisebbség munkaerő-piacra való bevonásához, mivel e foglalkozások iránt szerény a kereslet. Továbbá sajnos nincs tudomásunk arról hogy a közösségfejlesztő asszisztensek milyen eredményességgel dolgoznak. A sorállományú katonák részére szervezett szakmai képzések irányainak meghatározásában a képző központok, a munkaügyi központok és a honvédségi alakulatok együttműködnek. Problémát jelent, hogy a szolgálati idő lerövidülésével a képzésre fordítható idő is csökken. A büntetés-végrehajtási és javító-nevelő intézetek keretében folyó képzési programokról elmondható, hogy a programkínálatot a regionális átképző központok és a büntetés-végrehajtási intézetek együttműködve határozzák meg.¹⁴⁴

¹⁴² Baksai, 1999.

¹⁴³ Baksai, 1999.

¹⁴⁴ Baksai, 1999.

A térségi és foglalkoztatási kérdések megoldásának továbbfejlesztése céljából Szegvári¹⁴⁵ a következő javaslatokat tette. Célszerű átalakítani a korábbi Cigányügyi Koordinációs Tanácsot, mivel az nem tudott kellően hatékony koordinációt biztosítani a kormányzati feladatok végrehajtása során. Helyette egy tárcaközi bizottság létrehozását javasolta, mely az igazságügy miniszter elnökletével és a NEKH elnökének titkárságával azóta már működik. Funkciója és feladata a kormány középtávú intézkedési tervének és stratégiai döntéseinek szakmai előkészítése és az abban foglalt feladatok irányítása, koordinálása ill. értékelése. A tárcaközi bizottság felállításával párhuzamosan Szegvári célszerűnek tartotta a cigányság életkörülményeinek javításával kapcsolatos Középtávú Terv átdolgozását és egyúttal a tárgykörben hozott korábbi kormányhatározatok hatályon kívül helyezést a MCKA alapításáról szóló kormányhatározat kivételével, mivel az működik, és bevonható a célok megvalósításába. A Középtávú Terv foglalkoztatási és térségfejlesztési elemei közül a következőket tartja kiemelőnek:

- ◆ a közmunkaprogramok regionális szintű folytatását;
- ◆ a kistérségi, megyei és regionális komplex foglalkoztatási programok kidolgozását és megvalósítását a kisebbségi önkormányzatokkal együttműködve;
- ◆ a tartósan munka nélkül levők központi foglalkoztatási és képzési programjainak folytatását;
- ◆ a pályakezdő munkanélküliek támogatási rendszerének a bővítését és a vállalkozóvá válás lehetőségének elősegítését a hátrányos helyzetű lakosság körében;
- ◆ a foglalkoztatási és területfejlesztési törvény keretei között többeltámogatások biztosítását azokhoz a munkahely-teremtési és –megtartási programokhoz, melyek tartós munkanélküliséggel sújtott, ill. jelentős kisebbségi népességgel rendelkező településeken és térségeken valósulnak meg;
- ◆ a területfejlesztési célelőirányzat és a területfejlesztési célú egyéb célelőirányzatok és pénzügyi alapok központi keretei között is külön “támogatási alap” elkülönítését az OCKÖ foglalkoztatási és térségfejlesztési programjainak segítéséhez;
- ◆ a rurális térségekben speciális agrárgazdasági és vidékfejlesztési programok kidolgozását és megvalósítását;
- ◆ a települési és kisebbségi önkormányzatok, a területfejlesztési tanácsok képzési és intézményfejlesztési programjának folytatását.

Noha a kormányprogram szerint meg kell szüntetni a Közmunkatanácsot, tovább kell folytatni a közmunkaprogramokat. Ennek megfelelően Szegvári indokoltnak tartja a központi közmunkatanács intézményrendszert felváltani a regionális foglalkoztatási és térségfejlesztési programok előkészítésére és koordinált megvalósítására alkalmas regionális közmunkatanács intézményrendszerrel,¹⁴⁶ amelynek szorosan együtt kell működnie a regionális területfejlesztési tanácsokkal. A partnerség elve alapján az OCKÖ intézményes képviselőjét biztosítani kell ezekben az együttműködési formákban. A forrás-koordináció és forrás-koncentráció elveit továbbra is érvényesíteni kell.

---

¹⁴⁵ Szegvári, 1999.

¹⁴⁶ A Szociális és Családügyi Minisztérium elkészítette az ezzel kapcsolatos kormány-előterjesztés tervezetét. Ez a tervezet a regionális igazgatási feladatok végrehajtását a regionális képző- és foglalkoztatási központok hatáskörébe helyezné, továbbá a források elosztásának megalapozására és ellenőrzésére létrehozna egy ún. regionális foglalkoztatási és közmunkatanácsot. A regionális közmunkatanácsnak ugyanolyan szerepet kell betöltenie a területfejlesztési tanácsokkal és az önkormányzatokkal való együttműködésben, mint a Közmunkatanácsnak. in.: Szegvári, 1999.

A Középtávú Programban indokolt szerepeltetni azokat a diszkriminációellenes programelemeket is, amelyek a helyi önkormányzatok és kisebbségi önkormányzatok vezetőinek és szakértőinek, valamint a területfejlesztési és foglalkoztatási intézményekben tevékenykedőknek a képzésébe beépíti a Középtávú Terv megismertetését. Ez megkönnyítené a partnerségi elv érvényesítését.¹⁴⁷ Továbbá “el kell készíteni egy diszkrimináció-ellenes törvény szakmai koncepcióját, amely az általános definíciók tisztázásával, a követendő viselkedésmódok meghatározásával segítséget nyújt a foglalkoztatásjogi környezet le nem fedett részein nyíltan vagy rejtetten megvalósuló hátrányos megkülönböztetés elleni hatékony fellépéshez.”¹⁴⁸

Az általános mezőgazdasági támogatási rendszer keretében a cigányság részaránya elenyésző, mivel már földdel és eszközökkel rendelkezőket céloz meg, akik már benne vannak a piacgazdaságban. A roma kisebbség integrálásának gátja tehát ezen önrész hiánya, továbbá az, hogy “a minisztérium nem tudott e célra nevesített, megfelelően elkülönített támogatási keretet biztosítani”.¹⁴⁹ Ezért közös mezőgazdasági bizottságot hoznak létre a MCKA, a Népjóléti Minisztérium, az Agrárkamara, az ÁPVRT és a Nemzeti Etnikai és Kisebbségi Hivatal részvételével. Így létrejön a *megélhetési agrártermelési program*, melynek 1999. évi támogatási kerete 50 millió Ft. Családonként minimum 3 hektár földre van szükség a megélhetési agrártermeléshez. Induláskor természetbeni juttatásokkal (vetőmag, állatok) segítik a támogatottakat, amit később törleszteni kell. A megélhetési agrártermelési programban “származásra való tekintet nélkül részt lehet venni”, a roma kisebbség segítése érdekében támogatni kell a hagyományos cigány háziipari tevékenységeket, úgy is, mint kosárfonás, seprűkészítés, gyékényfonás stb.¹⁵⁰, bár kereslet nemigen van e tevékenységek iránt.

A *szociális földprogram* aktív szociálpolitikai eszközként működik, természetbeni támogatást nyújt. Tartalma, célja, hogy mezőgazdasági termelésre alkalmas vagyonnal nem rendelkező ill. azzal kis mértékben rendelkező, szociálisan hátrányos helyzetű családoknak kedvezményes szolgáltatásokat, juttatásokat, lehetőségeket nyújtson háztáji jellegű kistermelésre és állattartásra a helyi erőforrások kihasználásával. 1997-ben 230-240 települést érintenek a támogatások. Csak előre meghatározott térségek települései részesülhetnek a földprogramból, melyek kiválasztása illeszkedik az országos területfejlesztési rendszerhez.

A pénzügyi forrás a “térségi válságkezelő programok, aktív szociálpolitikai eszközök” nevű előirányzat, mely a Népjóléti Minisztérium költségvetésének részét képezi. 1997-ben 520 millió Ft-ot irányoztak elő erre a célra, ebből 240 milliót földprogramokra, ekkortól a támogatás a programfinanszírozás rendszerében működik.

Az egyik leggyakoribb szervezeti megoldás, hogy a helyi önkormányzatok működtetik az önállóan gazdálkodó programokat.

A szabályozás úgy történik, hogy támogatási szerződést kötnek, munkatervet készítenek. A támogatási szerződés szerint 1 millió Ft-ig 1 év a működtetési időtartam, 3 millió Ft felett 5 év.

---

¹⁴⁷ Szegvári, 1999.

¹⁴⁸ Baksai, 1999.

¹⁴⁹ Nagy, 1998.

¹⁵⁰ Nagy, 1998.

A szociális földprogram érintettjei 40%-ban cigányok, a támogatások összege 1997-ben 223 millió Ft volt. A támogatott programok száma 127-ről 148-ra, a támogatott települések száma 170-ről 179-re emelkedett 1997-re. Az egy településre jutó támogatás összege 1997-ben az előző évihez képest 15,6%-kal nőtt, 1249 ezer Ft-ot tett ki. A cigányságnak juttatott támogatás 1997-ben 89 millió Ft.¹⁵¹

---

¹⁵¹ Lévai-Szijjártó, 1998.

IV.3. Részmunkaidős foglalkoztatás

A munkanélküliségi probléma enyhítésének egyik módja lehet a részmunkaidős foglalkoztatás. Ezt mutathatja az a példa is, hogy az OECD-országokban részmunkaidős foglalkoztatás gyorsabban bővül, mint a teljes munkaidős állások száma. Ez a foglalkoztatási forma a nők számára különösen fontos (ezt mutatja, hogy a részmunkaidős állást keresők 72%-a nő), de a társadalmi-szociális ellátások alacsony színvonala is sürgeti bővítését. Fontosabb érv azonban az is, hogy a munkanélküliség megelőzéséhez ill. csökkentéséhez járul hozzá. Mindezek ellenére elterjedése Magyarországon szűk körű: a részdíjós dolgozók aránya 1990-ben 6%, mely 1994-re 1,3%-ra csökken. A munkanélküliek száma ugyan folyamatosan csökken, de a foglalkoztatottak száma is, ezért számottevő javulásra nem lehet számítani a jövőben.¹⁵²

Frey-Gere felmérést végzett¹⁵³ a részmunkaidős foglalkoztatásról vallott nézetekről és hajlandóságokról a munkaerő-piac kínálati és keresleti oldalán egyaránt, ennek rövid ismertetése következik.

Egyéni igények a részmunkaidős foglalkoztatásra:¹⁵⁴

A teljes munkaidőben dolgozók 13%-a vállalna, hogy részmunkaidőben dolgozik, tudva, hogy a munkaidő csökkenése jövedelem-kieséssel jár. Részleges bérkompenzáció esetén a teljes munkaidőben dolgozók további 10,3%-a dolgozna részmunkaidőben. Ennek azért van jelentősége, mert így jelentős számú munkahely szabadulna fel a teljesből a részmunkaidős foglalkoztatásba áramlással. Ez a változás 238,5 ezer főt érintene, így Frey-Gere megállapítja, hogy "az egyéni részmunkaidő-vállalási szándékok előfordulása van akkora, hogy egy munkanélküliség-ellenes munkaerő-kínálati stratégiát lehessen rájuk építeni"¹⁵⁵. A részmunkaidős foglalkoztatást vállalni hajlandók közül 60% bérpótlás nélkül is vállalna az átállást. Ha bérveszteség 50%-os pótlásával ösztönöznék a részmunkaidős foglalkoztatást, az így elérhető kínálatszűkítés havonta kb. 150 millió Ft megtakarításhoz vezetne a munkanélküli ellátásban. A teljes munkaidős állást kereső munkanélküliek kétharmada kényszermegoldásként beérné a részmunkaidős foglalkoztatással (a részmunkaidős munkavállalási hajlandóság a férfiak esetében 60%, a nőknél 75%). Ha tehát a keresleti oldalon igény mutatkozna a részmunkaidős foglalkoztatásra, ennek az igénynek a kielégítése nem ütközne akadályba a munkanélküliek körében. A gazdaságilag inaktívak köréből további 50 ezer munkavállalóra lehet számítani.

Munkáltatói fogadókészség:¹⁵⁶

A részmunkaidős foglalkoztatást motiváló tényezők között az első helyet az foglalja el, hogy sok esetben nincs szükség a teljes munkaidőre, mivel a munka elvégzése nem igényel ennyi időt. A második helyen az szerepel, hogy a munkaerő állományt így lehet hozzáigazítani a csúcsidezőszakokhoz, ill. a változó munkaterheléshez. Végül a harmadik helyet a bérköltség csökkentésének lehetősége foglalja el.

---

¹⁵² Frey-Gere, 1994.

¹⁵³ Frey-Gere, 1994.

¹⁵⁴ A KSH 1993-as munkaerő felmérésének mintája alapján.

¹⁵⁵ Frey-Gere, 1994.

¹⁵⁶ Adatbázis: 30 vállalatban esettanulmányokat és interjúkat készítettek, továbbá kiegészítő kérdőívet csatoltak az Országos Munkaügyi Központ 1993-as felméréséhez.

Részmunkaidős dolgozók helyzete a teljes munkaidősökhöz viszonyítva:
A fő kérdés az, hogy kedvezőtlenebb-e a munkaerő-piaci helyzetük, mint a teljes munkaidős foglalkoztatottaké. A munkáltatók közel 70%-a szerint órabérük azonos, sőt, teljesítménybérézés esetén kereseteik közel azonosak. A munkáltatók egy újszerű gyakorlata az volt, hogy úgy vezették be a részmunkaidős foglalkoztatást, hogy az áttérő dolgozók béreit érintetlenül hagyták, viszont a dolgozóknak le kellett mondaniuk a béremelésről. Vannak továbbá béren kívüli juttatások is, amiben az érintettek 85%-a részesül. A munkafegyelemben nincs különbség a részmunkaidős és teljes munkaidős dolgozók között.

Akadályok a részmunkaidős foglalkoztatás terjedésében:
A munkáltatók szerint az ide vonatkozó jogszabályok gátló hatása nem jelentős, ld. következő táblázat:

Jogszabályok	Mennyiben gátló tényezők? (%)
Munkajogi szabályok	12,2
TB-rendelkezések	21,3
Adózási szabályok	11,8

Ezek szerint leginkább a társadalombiztosítási rendelkezések képezik a részmunkaidős foglalkoztatás jogszabályi akadályát. Egyéb gyakori tényezők, melyek nehezítik a részmunkaidős foglalkoztatás bővítését, a munkáltatók szerint a következők:

- ◆ a munkafolyamat (pl. futószalag), a technológia nem alkalmas bevezetésére
- ◆ három műszakos munkarend
- ◆ alacsonyabb gépi kihasználás
- ◆ növekedne a szervezési ill. az adminisztrációs költség
- ◆ költségátvállalások (pl. közlekedés)
- ◆ az építőiparban: a kivitelezői munkáknál a dolgozókat ugyanakkor utaztatják, így fel sem merül a probléma
- ◆ állattenyésztés esetében: egész napos tevékenység; növénytermesztésnél: munkacsúcsok

A munkáltatók érdekeltsége ill. ellenérdekeltsége meglehetősen érdekes képet mutat. Arra a kérdésre, hogy támogatnák-e a részmunkaidős foglalkoztatást, ha a dolgozók önként döntenének erről, vállalva az alacsonyabb bérezést, 1659-en válaszoltak igennel és 1656-an nemmel. Megfelelő anyagi ösztönzés mellett azonban nagy arányban vállalnák a részmunkaidős alkalmazást. Legtöbbször a keresetkiesés pótlására a Foglalkoztatási Alaptól várnak részleges munkanélküli járadékot.

Össességében 2000 munkáltató határozott támogatása (ez 500 ezer foglalkoztatottat jelent) azt mutatja, hogy a nemzetgazdaság fele nyitott a részmunkaidős foglalkoztatás befogadására.

A részmunkaidős foglalkoztatás jogkörnyezete:

A Munka Törvénykönyve és a Közalkalmazottak és köztisztviselők jogállásáról szóló törvény szerint azonos jogok illetik mind a részmunkaidőben, mind a teljes munkaidőben foglalkoztatottakat. A biztosítottaknak járó ellátások tekintetében nincsenek különbségek. Végül az adózás nem diszkriminatív a részmunkaidőben foglalkoztatottakkal szemben.

Az egyéni igények alapján kijelenthető, hogy a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya 1,3-ról 24%-ra nőhetne, továbbá a munkáltató fele nyitott ez irányban. Van tehát mód a meglevő támogatási formák olyan átalakítására, mely a munkaerő-piac elhagyása helyett a

részmunkaidős foglalkoztatásban teszi érdekeltté az embereket. Ehhez szükség van az állam, mint munkáltató példamutató gyakorlatára.

IV.4. JavaslatoK a cigányság oktatása ügyében¹⁵⁷

A cigányság hátrányos helyzetét a magyar oktatási rendszerben már áttekintettük. Az itt következőkben a roma kisebbség oktatását elősegítő javaslatokat mutatunk be. Ezek inkább törvényi ill. jogszabályi javaslatok, az iskola és a cigányság viszonyát, a kulturális, életmódbeli akadályokat nem érintjük. Először az általános tennivalókról lesz szó, majd a cigány szakoktatását elősegítő javaslatokról.

Általánosan elfogadott tény, hogy a cigánygyerekek nyelvi hátrányban szenvednek az iskolában. Ezért Kemény javasolja¹⁵⁸ a cigány és beás nyelv befogadása az iskolába nagy előrelépés lenne. A befogadás természetesen nem az oktatás nyelvét jelenti, csak pár szót, köszönést, mely barátságosabbá teszi az iskolai közeget a roma gyerekek számára.

A jól működő programokat ki kell választani, és rendelkezésre kell bocsátani a támogatást igénylő iskolák ill. óvodák számára, így azok megfelelő mintát nyújthatnak ezeknek az intézményeknek.

Az 1997. évi MKM rendeletet és mellékletét ki kell egészíteni, mivel csak a kisebbségi nyelv és kultúra tanulásával, ápolásával, fejlesztésével foglalkozik, a felzárkóztatást nem is említi. A kisebbségi óvodai nevelés három formáját említi a rendelet: kisebbségi nyelvű óvoda, kétnyelvű és cigány kulturális nevelést folytató óvoda. Ezek mellett egy negyediket is meg kell nevezni, melynek tárgya a sikeres iskolai előmenetelre való előkészítés és felzárkóztatás. A kisebbségi oktatás öt formáját tárgyalja: az anyanyelvű, kétnyelvű, nyelvoktató, interkulturális és felzárkóztató nevelést. Ennek ellenére a rendelet nem segíti elő a cigány tanulók iskolai előmenetelét.

1998. január 1-től a "cigány tanulók felzárkóztató oktatásában részt vevők" címen 24 ezer Ft vehető igénybe az általános iskolákban, szakiskolákban, gimnáziumokban, szakközépiskolákban és a speciális iskolákban ("fejkvóta"). Az igény benyújtását programokhoz kellene kötni.

Lehetővé kell tenni normatív támogatások biztosítását olyan intézményeknek, melyek nem kötődnek önkormányzatokhoz ill. nem oktatási intézmények, de foglalkoznak oktatással.

A kisegítő iskolákat illetően tisztázni kell:

- 1.) Milyen kritériumok alapján helyezik át meg vissza a gyerekeket?
- 2.) Milyen az áthelyezettek tényleges értelmi fejlettsége?
- 3.) Milyen pedagógiai és szakmai lépések kellene a helyzet javítására?

Cigány középiskolás kollégiumokat kell létrehozni, mely elitnevelő intézetekben a romák nem romákkal járnak együtt iskolába, a romák kiegészítő oktatásban részesülnek idegen nyelv, számítástechnika és matematika tárgyakból. A Gandhi Gimnáziumot be kell fejezni (az 1997-es költségvetési terv összegének csak a felét biztosították 1998-ban). Az elitnevelést folytatni kell felsőfokon is: a kiegészítő ösztöndíj romáknak 35 ezer Ft legyen havonta, a tanulmányi feltételeket javítani kell (egy-két fő tantárgyban tutort kell szerződtetni egyetemi

¹⁵⁷ Lásd részletesen kidolgozva *A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása*. Átfogó recenzió. Delphoi Consulting 2000

¹⁵⁸ Az egész bekezdés Kemény, 1999. alapján.

tanárok és tudósok bevonásával). Az egyetem végére két felsőfokú nyelvvizsgálóval rendelkeznek a cigány hallgatók.

Azokat a 15-18 éves romákat, akik kimaradtak az iskolából, ill. nem tanultak tovább, regisztrálni kell.

A roma kisebbség *szakoktatásának elősegítése* azért lényeges, mert az oktatási rendszer középső szintjén leginkább ez az intézménytípus elérhető számukra. Liskó¹⁵⁹ továbbá egy széles, szaktudással rendelkező cigány középosztály kialakulását tartja lehetségesnek. A szakoktatás támogatását olyan központi költségvetési forrásból létrehozandó, minisztériumi kezelésben levő pénzügyi alap megteremtésében látja megvalósíthatónak, melynek támogatását pályázati formában (kuratóriummal) lehetne elnyerni.

Alapelvek a támogatás módjához:

Egyének esetében az tekinthető cigánynak, aki magát a cigányokhoz sorolja, iskolák esetében az, akit az iskola a cigányok közé sorol. A programok célcsoportja a roma gyerekek szakképzésében érdekelt iskolák, pedagógusok, szülők és a gyerekek. Mivel a kötelező oktatás 10 év, a támogatást már a 9-10. osztályban el kell kezdeni. Minden szakképző iskola számára legyen elérhető a támogatás. A támogatott intézmények köre szűkíthető úgy, hogy csak azok az iskolák jogosultak, ahol a cigánygyerekek aránya meghaladja a 30%-ot

Támogatási formák:

- 1.) 9-10. osztályban felzárkóztató oktatási formák. Ezek a pályázati formák intézményfenntartók és már működő intézmények számára elérhetők.
- 2.) Speciális kollégiumok létrehozása – azok számára szól, akik szakoktató intézményeket akarnak alapítani ill. működtetni.
- 3.) Minisztériumi programokkal kell segíteni a cigányoktatással foglalkozó intézményekben egyrészt a tárgyi feltételeket (korszerű taneszközök), másrészt a személyi feltételeket: segítő személyzet az iskoláknak (felzárkóztató tanár, szociálpedagógus, pszichológus, pedagógiai asszisztens) – iskolák ill. osztályok számára.
- 4.) A pedagógusképzés és továbbtanulás terén olyan programok támogatása, melyek keretében szakmai ismereteket adnak át a cigányoktatás nehézségeiről – felsőfokú intézmények, pedagógiai szolgáltató intézmények, pedagógus szakmai szervezetek és önkormányzatok számára.
- 5.) Gyakorlati képzés bővítésének támogatása – kisiparosok, kisvállalkozók számára (ld. a gyakorlólhelyek “megvásárlása”, Iskolázottság c. fejezet).
- 6.) Az iskolával szembeni pozitív attitűd érdekében a tanulási motiváció erősítése és a tanulás anyagi akadályainak elhárítása elősegítése ösztöndíjakkal a 9-10. osztályban és a szakképzésben – ez a támogatási forma a gyerekeknek szól.

Az államilag támogatott munkaerő-piaci képzésben részt vevők aránya havi átlagban 30-34 ezer, ami a regisztrált munkanélküliek közel 5%-át teszi ki. A szakképesítést nyújtó képzések aránya 85-90%.¹⁶⁰

¹⁵⁹ A szakoktatással kapcsolatos javaslatok Liskó, 1996. alapján.

¹⁶⁰ A Szakképzés 1994. c. kötet alapján, Martonfi, 1995.

V. Forrásjegyzék - felhasznált irodalom

Ábrahám Árpád - Kertesi Gábor: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között. A foglalkoztatási diszkrimináció és az emberi tőke váltakozó szerepe = *Közgazd. Szle* 43. 1996. 7-8. (653-681.)

Ágó János: Esélyek és esélytelenségek a munkaerőpiacon (46-52.) In: "Senkié vagyok – lehetnék mindenkié." *Tanulmányok a cigányságról, 1994-1996.* [Szerk.]: Raicsné Horváth Erika – Hajdu István. Bács-Kiskun megye, [1997?]

Andorka Rudolf: Szegénység (104-115.) In: Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom? Lakitelek, Antológia Kiadó, 1996*

Bagó József: Kormányzati aktivitások a hátrányos helyzetű munkaerő-piaci rétegek támogatása érdekében = *Esély* 6. 1994. 5. (25-36.)

Baksai Zoltán: Cigányság, foglalkoztatás, munkanélküliség (p. 67-80.) In: *Tanulmányok "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia" alapkérdéseiről.* Bp., NEKH – ET, 1999.

Bánfalvy Csaba: A munkanélküliség. Bp., Magvető, 1997. 215 p. *Bibliogr.* p. 205-213. Második átdolgozott és bővített kiad.

Bíró András: Autonómia és jövedelem. in: *A cigányok Magyarországon.* (p. 205-215.) Összeáll.: Kemény István. Bp., MTA, 1999.

Csaba Erika: A tartós munkanélküliség alakulása hazánkban a KSH Munkaerő-felmérés adatai alapján = *Munkaügyi Szemle* 1999. 1. (18-21.)

Dupcsik Csaba: A cigány háztartások jövedelmi viszonyai = *Magyar Tudomány Új folyam* 42. 1997. 6. (679-689.)

Frey Mária – Gere Ilona: Részmunkaidős foglalkoztatás – a kihasználatlan lehetőség = *Közgazdasági Szemle* 41. 1994. 9. (784-800.)

Frey Mária: A közhasznú foglalkoztatás munkaerő-piaci hatásai. Egy empirikus kutatás tanulságai. *Munkaügyi szemle*, 1993. 5.

Frey Mária: Munkahelyteremtés a munkaerőpiac főáramlatán kívül = *Munkaügyi Szemle* 43. 1999. 5. (25-28.)

Gábor R. István: Munkanélküliség-típusok, munkanélküliség-magyarázatok = *Munkaügyi Szemle* 43. 1999. 2. (18-24.); 3. (19-22.)

Galasi Péter: Munkanélküliek álláskeresési magatartása = *Közgazdasági Szemle* 43. 1996. 9. (805-815.)

Galasi Péter: Munkanélküliek piaci munkakínálata és a munkanélküliségi mérőszámok értékelése = *Közgazdasági Szemle* 42. 1995. 3. (236-255.)

Gere Ilona: A cigány nők vállalkozóvá válásának esélyei (p. 81-87.) In: *Tanulmányok "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia" alapkérdéseiről.* Bp., NEKH – ET, 1999.

Hablicsek László: A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig. Kézirat, KSH Népeségtudományi Intézet, 1999.

Hajnal László Endre: Nagyvárosi cigányok új gazdasági környezetben = *Regio* 10. 1999. 1. (84-102.)

Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1994): Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó, 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról, MTA Szociológiai Kutató Intézete, Bp. 1994.

Havas Gábor - Kemény István: A magyarországi romákról = *Szociol. Szle* 5. 1995. 3. (3-20.)
Kemény István: Roma gyerekek az iskolában, roma felnőttek a munkaerőpiacon = *A Falu* 10. 1995. 4. (47-56.)

Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében (p. 229-256.) In: *A cigányok Magyarországon.* [Összeáll.]: Kemény István. Bp., MTA, 1999. 270 p.

Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. /Tények és terápia/ = *Esély* 7. 1995. 4. (19-63.)

Kertesi Gábor: Cigány gyermekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. Az 1970 és 1993 közötti évjáratok iskolai pályafutásának alakulása a munkapiaci következmények tükrében = *Közgazd. Szle* 42. 1995. 1. (30-65.)

Kertesi Gábor: Cigányok a munkaerőpiacon (105-150.) In: *Az átmenet foglalkoztatáspolitikája Magyarországon.* Bp., 1995. vagy *Közgazdasági Szemle* 41. 1994. 11. (991-1023.)

Kézdi Gábor: A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. *A cigányok Magyarországon.* (p. 217-229.) Összeáll.: Kemény István. Bp., MTA, 1999.

Laky Teréz: A magángazdaság kialakulásának hatásai a foglalkoztatottságra = *Közgazdasági Szemle* 41. 1994. 6. (530-550.)

Laky Teréz: Változó fogalmak a munka változó világában = *Közgazdasági Szemle* 45. 1998. 2. (123-136.)

Lévai Péter - Szíjjártó András: Mezőgazdasági programok a cigányság körében. Vélemények, módszerek, tapasztalatok. *Agrárgazdasági Tanulmányok.* 1998. 6. 71 p.

Liskó Ilona: A cigány gyerekek szakképzésének támogatása. Programjavaslat az MKM Etnikai és Nemzeti kisebbségi Főosztálya számára (101-106.) In: *Cigányok és iskola. Educatio Füzetek* 3. Bp., Educatio Kiadó, 1996.

Liskó Ilona: Hátrányos helyzetű gyerekek a szakképző iskolákban. *Educatio* 6. 1997. 60-73.

Mártonfi György: A szakképzés állapotáról (p. 251-271.) In: *Tanulmányok a magyar közoktatásról* 1995. Bp., Országos Közoktatási Intézet, 1997.

Nagy Frigyes: Megélhetési agrártermelés (p. 144-150.) *Válságkezelés és jövőépítés. A cigányság társadalmi integrációjáért, 1994 - 1998.* [Váll. és szerk.]: Tabajdi Csaba és Heizer Antal. [Bp.], Auktor, 1998.

Schwertner János: A munkanélküliség területi jellemzői In: *A jövő munkahelyeiért. Munkatudományi tanulmányok.* [Szerk.]: Munkácsy Ferencné. Bp., Struktúra - Munkaügy Kiadó, 1995.

Semjén András: A pénzbeli jóléti támogatások ösztönző hatásai = *Közgazdasági Szemle* 43. 1996. 10. (841-862.)

Szegvári Péter, dr.: Javaslat az etnikai kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati program foglalkoztatási és terület-politikai elemeire (p. 56-66.) In: *Tanulmányok "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia" alapkérdéseiről.* Bp., NEKH – ET, 1999.

Thomas F. Green: *Predicting the behaviour of the educational system.* New York, 1980.

Tímár János: A munkaerőpiac változásai 1997 és 2002 között = *Közgazdasági Szemle* 44. 1997. 11. (987-999.)

Tóth Pál: A falusi cigányság és az informális szektor = *Magyar Tudomány Új folyam* 42. 1997. 6. (690-697.)

Zolnay János és munkacsoportja: *Áttekintés az elmúlt tíz év, a roma népeiséget célzó alapítványi támogatásairól.* Kézirat. Világbank 2000, Kézirat